

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Katrin Mandra

DEONTILINE MODAALSUS ERI TEKSTILIHKIDES

Magistritöö

Juhendaja dotsent Reet Kasik

TARTU 2007

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Tekstianalüüsi lähtekohad	4
1.1. Teksti tähendusfunktsioonid	4
1.2. Teksti modaalsus	5
1.3. Eesti keele modaalsüsteem	11
1.3.1. Tegelikushinnang	12
1.3.2. Tõenäosushinnang	14
1.3.3. Lubatushinnang ehk deontiline modaalsus	16
1.3.4. Teisi obligatoorsuse väljendamise vahendeid	19
1.4. Teksti protsessiliigid ja protsessiosalised	21
2. Deontiline modaalsus poliitikute arvamuskirjanduses	24
2.1. Modaalsuse liigid ja deontilised verbid	24
2.2. Deontilised protsessid	29
2.3. Deontiline agent	32
3. Deontiline modaalsus eri tekstiliikides	41
3.1. <i>Pidama</i> -ja <i>tulema</i> -verbi tähendustest	41
3.2. Ainestiku ülevaade	45
3.3. Deontiliste protsesside liigid	50
3.3. Deontiline agent eri tekstiliikides	58
3.3.1. Teadustekstide agendid	60
3.3.2. Ajakirjandustekstide agendid	67
3.3.3. Ilukirjandustekstide agendid	74
Kokkuvõte	82
Kirjandus	85
Deontic modality in various texts	90
Lisa 1. Deontilised agendid allkorpustes	92
Lisa 2. Protsessiliigid allkorpustes	93

Sissejuhatus

Käesoleva magistr töö eesmärk on anda ülevaade deontilise modaalsuse kasutamisest eri tekstiliikides *pidama-* ja *tulema-*verbi näitel. Uurimuse lähtekohaks on teooria kriitilisest tekstianalüüsist, mis keskendub teksti tähendustasanditele ja keele metafunktsioonidele. Magistr töö on mõtteline jätk bakalaureusetööle (Mandra 2005), kus oli vaatluse all deontiline modaalsus poliitikute arvamused artiklites.

Töö teoreetilises peatükis antakse ülevaade teksti tähendusfunktsioonidest ja teksti modaalsusest toetudes M. A. K. Hallidayle, R. Fowlerile jt. Kuna näited on selekteeritud deontilise modaalsuse järgi, antakse ülevaade ka eesti keele modaalsüsteemi kohta toetudes Ellen Uuspõllule ja „Eesti keele grammatikale“. Teisi obligatoorsuse väljendamise vahendeid puudutatakse ülevaatlilikult, ent piisavalt, et anda modaalsusest terviklikum pilt.

Deontilise modaalsuse väljendusvahendeid on palju, ent eesti keeles väljendab primaarselt seda *pidama-*verb. Ka *tulema-*verbil on deontiline tähendus olulisel kohal. Teised modaalverbid ja deontilise modaalsuse väljendusvahendid moodustavad oluliselt väiksemad rühmad. Käesolevas töös antaksegi seetõttu põhjalikum ülevaade vaid *pidama-* ja *tulema-*verbi tähendustest. Töö empiiriline osa koosneb kahest peatükist. Esimeses (peatükk 2) analüüsitakse poliitikute arvamused artiklite modaalseid vahendeid, keskendudes deontilisele modaalsusele. On analüüsitud deontilisi protsesse ja eri protsessiliikidega seostatud deontiliste agentide väljendamist. Peatükk põhineb bakalaureusetööks kogitud materjalil, mis on uuesti ja veidi teistsugustest lähtekohtadest põhjalikumalt analüüsitud.

Analüüsi teises osas (3. peatükis) on materjal kogitud eesti kirjakeele korpusest ja võrreldakse samadest aspektidest deontilise modaalsuse väljendamist teadus-, ajakirjandus- ja ilukirjandustekstides. Peatüki lõpus esitatakse olulisemad ühis- ja erijooned tekstiliikide vahel, lähtudes deontilistest protsessidest ja deontilise agendi esinemisest. Kokkuvõttes esitatakse ülevaatlilikult analüüsitulemused.

1. Tekstianalüüsi lähtekohad

1.1. Teksti tähendusfunktsioonid

Tekstianalüüsi põhiliseks lähtekohaks on põhimõte, et keelekasutus on alati valik. M. A. K. Halliday (1994) süsteemfunktsionaalse keeleteooria järgi võivad need keelelised valikud olla ideoloogilise tähendusega. Seega ei peegelda keelekasutus objektiivselt maailma, vaid hoopis loob ise tähendusi ning kujundab selle kaudu tegelikkust.

Hallidaylt pärineb ka jaotus teksti kolmest metafunktsioonist:

- **tähistusfunktsioon** (*ideational function*), kus keel representeerib tekstiväliselt maailma; selle seisukohast analüüsitakse, keda ja kuidas tekstis nimetatakse ja kategoriseeritakse;
- **interpersonaalne funktsioon**, mille põhiolemuseks on sotsiaalsete identiteetide loomine ja kinnistamine. Tekst täidab lisaks sisu esitamisele suhtlusfunktsiooni, st tekstiga tehakse alati midagi, tal on alati suhtluses mingid eesmärgid. Keelekasutuses konstrueeritakse rolle ja identiteete, kus keelekasutajal on mingi roll ja ta määratleb ka vastuvõtja rolli. Võib öelda, et tekst kaudselt konstrueerib endale ideaalse lugeja;
- **tekstuaalne funktsioon**, mis konstrueerib teksti mõttekaks tervikuks. Tekstuaalne funktsioon seostub tekstis informatsiooni esitamisega, milline on infostruktuur, millised teksti žanriomadused, kuidas väljenduvad kohesioon ja koherents.

Tekst erineb sündmusest, mida ta käsitleb, nad ei ole üks ja sama asi. Tekstianalüüs on seetõttu eesmärgiks seadnud näidata keele polüfunktsionaalsust, kuidas keelt kasutatakse üheaegselt asjadest rääkimiseks, seoste ja suhete ning situatsioonide loomiseks. Tähistusfunktsiooni analüüs kirjeldab valdkonda, mida tekst käsitleb. Suhtlusfunktsiooni analüüs näitab teksti ja ühiskonna seotust, luues ja säilitades sotsiaalseid suhteid. Suhtlusfunktsiooni peetakse ka Halliday süsteemfunktsionaalse grammatika suurimaks panuseks, tänu millele on ilmnud

tekstide tekstilisus ja maailma konstrueeriv iseloom. Tekstuaalne metafunktsioon aga vaatleb teksti keelelise esitusena ja tema eesmärgiks on välja selgitada, millist ülesannet väljend kannab või missugust tähendust konstrueerib. (Kasik 2002: 82-84)

Käesolev uurimus hõlmab interpersonaalse metafunktsiooni üht väljendusviisi.

1.2. Teksti modaalsus

Modaalsus tähistab keeles interpersonaalset metafunktsiooni. Norman Fairclough „Analysing discourse“ käsitleb modaalsust ja hinnangute andmist mõlemaid kui endale kohustuse võtmist tõese ja vajaliku suhtes (modaalsus) ning soovitava ja ebasoovitava, hea ja halva suhtes (hinnang). Autor oletab, et see, milleks inimene end kohustab tekstis, moodustab olulise osa sellest, kuidas ta identifitseerib ennast. (Fairclough 2003: 164) Halliday seostab modaalsuse polaarsusega. Polaarsust defineerib ta kui valikut positiivse ja negatiivse vahel ning nende vaheastmeid nimetab ta modaalsuseks. Modaalsuse liikidena eristab autor väidet, küsimust ning pakkumisi, käske. Autor on loonud skaala ka tõenäosuse (võimalik/võib-olla/kindlasti) ja sageduse (vahel/tavaliselt/alati) jaoks. Samuti eristab ta kohustuse väljendamisel luba/kohustust/käsku ning ettepaneku puhul soosingu astmeid. (Halliday 1994: 88–89)

Fairclough käsitleb põhilisi suhtlusfunktsioone sarnaselt Hallidayga. Kaks põhifunktsiooni on seotud teadmiste vahetusega – väide ja küsimus ning kaks on seotud tegevusega – nõudmine ja ettepanek. Erinevusi nende vahel väljendatakse modaalsusega. (Fairclough 2003: 165). Modaalsus on tema jaoks omamoodi suhe kõneleja ja kirjutaja või autori ja esitatava vahel. Modaalsus on tähtis kirjeldades identiteete, nii indiviidi omi kui ka ühiskondlikke. Modaalsusvalikuid tekstis võib vaadelda kui osa protsessist, tähistades isiku enesemääratlust. (Fairclough 2003: 166) Halliday järgi on modaalsus kõneleja hinnang öeldu võimalikkusele või kohustusele. (Halliday 1994: 89)

Tekstisisesele eristab Fairclough tegevust (*action*), esitust (*representation*) ja samastumist (*identification*). Modaalsust võib algselt vaadelda seoses pühendumise,

suhtumise, arvamise, seisukohaga ja sellest tulenevalt identifitseerimisega, aga samuti on see seotud tegevuse ja sotsiaalsete suhete ning esitusega. (Fairclough 2003: 166) Modaalsete valikuid tehes on olemas sotsiaalsed piirangud, mis jäävad väljapoole konkreetse teksti või kõne sotsiaalseid suhteid. Heaks näiteks on tulevikusündmuste ennustamine: kes võib endale võtta vastutuse väitmaks kindlalt miskit, mis tulevikus võib juhtuda? Autor omistab sellise käitumise edukatele majandustegelastele, poliitikutele ja valitsusele. (Fairclough 2003: 167)

Fairclough seostab eri tüüpi modaalsuseid teksti suhtlusfunktsioonidega:

1. Teadmiste vahetamine (episteemiline modaalsus)

Teadaanded: kõneleja tõenäosushinnangud

- väide: *Aken on avatud.*
- modaliseeritud: *Aken võib olla avatud.*
- eitamine: *Aken ei ole avatud.*

Küsimused: esile tuuakse kellegi teise tõenäosushinnanguid

- positiivne, mittemodaliseeritud: *Kas aken on avatud?*
- modaliseeritud: *Kas aken võib olla avatud?*
- negatiivne, mittemodaliseeritud: *Kas aken pole avatud?*

2. Tegevuste vahetamine (deontiline modaalsus)

Nõudmine: kohustuse/vajalikkuse esitamine

- korraldus: *Ava aken!*
- modaliseeritud: *Sa peaksid akna avama.*
- keeld: *Ära akent ava!*

Pakkumine: kõneleja tegevusse astumise väljendamine

- kohustus: *Ma avan selle akna.*
- modaliseeritud: *Ma võin selle akna avada.*
- keeldumine: *Ma ei ava seda akent.*

Modaalsust väljendatakse lisaks modaalverbidele veel ka teiste modaalsete sõnadega nagu näiteks *võimalik* või *võib-olla*. Modaalsust sisaldavad veel ka verbid *tunduma*, *ilmnema*; adverbid *tegelikult*, *ilmselt*, *tavaliselt*, *tihti*, *alati*. (Fairclough 2003: 170–171) Autor eristab hinnangute andmist, analüüsidest soovitatavust ja ebasoovitavust, head (*See on hea raamat.*) ning halba (*See raamat on kohutav.*) Iseenesestmõistetavaks võib pidada eeldust, et tähtis ja vajalik on samas ka soovitatav ning ihaldusväärne. (Fairclough 2003: 172)

Fairclough analüüsib lähemalt üht Tony Blair'i kõnet, mille põhjal on võimalik teha üldistusi poliitikute keelekasutuse ning enesemääratluse kohta. Blair kasutab oma kõnes retoorilisi küsimusi, mis on kaval võtte, et jätta mulje, nagu peaks ta oma auditooriumiga dialoogi, kuigi tegelikult esitab monoloogi. (Fairclough 2003: 175) Inimlikke väärtusi esile tõstes jätab Blair endast poliitikule tüüpiliselt mulje kui moraalsest isikust, kes on poliitiliselt valgustatud, humaanne, demokraatiat toetav ja realist oma ettepanekutes. (Fairclough 2003: 178) Ta võtab enesele õiguse rääkida sellest, mis on ja mis olema peaks. Samas ainult poliitikele on iseloomulik dialoogi vormis teistega vaielda, rääkida isiklikul viisil, lisades kellegi teise nimel teiste tundeid. (Fairclough 2003: 180). Fairclough näitab Blair'i kui vastuolulise karakteriga inimest, toetudes tema keelekasutusele. Ühelt poolt kui umbisikuline autoriteet, kes räägib maailma kogukonna nimel, milles on asi (episteemiline modaalsus), mis saab olema (ennustused), mis peaks olema (deontiline modaalsus). Teiselt poolt on ta aga *meie*-kogukonnale ja üldisele kogemusele toetuv oma seisukohti esitav kõneleja. (Fairclough 2003: 181) See näitab pinget sotsiaalse identiteedi ja isiksuse vahel, mida modaalsuse abil on võimalik märgata.

Olemas on mitmeid morfosüntaktilisi kriteeriume, mida traditsiooniliselt kasutatakse defineerimaks modaalverbe. Sellest ajast peale, kui modaalverbid üldse ilmsid kui homogeenne klass, on raske esitada nende kognitiivset ja pragmaatilist perspektiivi. Raskus asetseb võimatuses modelleerida kognitiivset situatsiooni iseseisvalt, arvestades samas keelelist väljendust, mis sellega seotud on. Semantiline erinevus, mis pikalt on nii lingviste kui ka filosoofe töös hoidnud, asub deontilise ja episteemilise modaalsuse kasutuste vahel. Tähtis on silmas pidada, et keele ja kognitiivse aluse areng on

vastastikusel seoses – modaalsel väljendusel poleks olemas, kui poleks midagi väljendada. Samas keel muutub aeglaselt ja eeldab kollektiivset vajadust selleks. Sellest tulenevalt polegi manipulatiivse modaalsuse evolutsioon deontiliseks ja sealt edasi episteemiliseks ebatavaline. (Winter 1998: 88)

Winter toob välja ka modaalsuse kirjelduse Searle'i järgi, s.o modaalsus on keeleala, kus kõnelejat saab kas lihtsalt kirjeldada või tegelikult vormida kirjelduse järgi. Erinevus tegevuse ja funktsiooni kirjelduse vahel tagab rikkalikuma modaalvälja ja ka selgelt nähtava seose teiste tegumoodidega nagu nt imperatiiviga. (Winter 1998: 92)

Semantilised primitiivid on sotsiaalses kontekstis tööriistaks. Sotsiaalne kontekst on osaliselt kindlaks määratud agentide-vaheliste võimuvahekordadega. Autorid usuvad, et modaalne väljendus on esmajoonel just sellise võimu väljenduseks. Semantiliste primitiividena esitatakse jõuvahekordi ja ootusi. Eesmärgiks on kirjeldada modaalse väljenduse produtseerimise mudelit (*production model*), mille puhul alustatakse kõnesituatsioonide kognitiivse esitusega ja tuletatakse neist prototüüpne keeleline väljendus. Kesksed elementideks, mis rääkija ja kõneleja mentaalset esitust väljendavad, on sotsiaalse võimu vahekorrad, mis tekivad erinevate agentide vahel. Võimu objektiks on tegevus. Teiseks tähtsaks faktoriks kõnesituatsioonis on agendi suhtumine tegevusse. Lisaks käsitleb autorite semantiline mudel veel ka alusmõistet 'ootused'. Nende modaalsusanalüüsis on kõige olulisemateks ootusteks need, mis puudutavad agentide suhtumist tegevustesse, mis on kõnesituatsioonis asjakohased. (Winter 1998: 94)

Sotsiaalseid suhteid saab käsitleda kahedimensiooniliselt, kui vaatluse all on kõneakti analüüs. Esimene dimensioon puudutab sotsiaalseid võimusuhteid, st kellel on kelle üle võim. Teine dimensioon defineerib kõneaktis rolle, st kes räägib kellega. Kaks primaarset rolli, mis võimu dimensioonis esinevad on võimulolija (*the one in power*) ja alluja (*the obedient*). Võimusuhted avalduvad enamasti varjatud karistuse hirmu läbi. Võimudimensioon ja kõneakti dimensioon kombineeruvad neljal erineval viisil (Winter 1998: 99):

- 1) võim on kõnelejal ja kuulajat kohustatakse;
- 2) võim on kuulajal ja kõnelejat kohustatakse;

- 3) võim on kellelegi kolmandal ja kõnelejat kohustatakse;
- 4) võim on kellelgi kolmandal ja kuulajat kohustatakse.

Kellekski kolmandaks võib olla nii reaalne isik kui ka impersonaalne võim. Need neli situatsiooni määravad, milliseid modaalseid väljendeid kasutatakse ja millised on osalejate suhtlusrollid. Kathy Sarapuu on ajalehe juhtkirjade analüüsis seostanud deontilise modaalsuse õpetaja diskursuserolliga (Sarapuu 2006: 23). Näiteks poliitikute tekstide analüüsis torkab silma, et väga sageli kõneleja (poliitik), kellel on võim, ei kohusta ei ennast ega kuulajat (lugejat), vaid kedagi kolmandat (a) või jätab kohustatava üldse nimetamata (b):

- (a) Hoopis eraldi teema on see, kuidas **peaks käituma koolijuht**, kui kooli ukse taga on juba varakevadest saadik hulk murelikke lapsevanemaid, kes oma võsukesele just selle kooli välja on valinud. (EPL 22.02.05.)
- (b) Haiglas **tuleb** aga **tegelda** haigusjuhtumitega, mille ravimine maksab konkreetse rahasumma. (EPL 18.03.05.)

Kognitiivse struktuuri üheks põhielemendiks on tegijate ja võimusuhte kõrval ka tegijate ootused. Ootuseid võib käsitleda kui nõudmisi ja seda kahel viisil. Esiteks, ootustega isik eeldab, et tema ootused ühtivad välise maailma nõudmistega/ootustega. Ta on teinud kognitiivseid pingutusi sellise ootuse loomiseks ja samuti võivad olla sellele rajatud tema teised ootused. Teiseks, selline pingutus muudab nõudlikuks iseenda suhtes, nõuab kontrolli, kas ootused on täidetud. Isik käitub nii, nagu ta ootused oleks tõesed, nagu tundmatud väärtused oleksid teada. Kui ootuseid ei täideta, tekib konflikt isikuga, kellel need nõudmised on. Modaalsuse lingvistiline väljendus tegelebki eelkõige maailma muutustega läbi tegevuse ja seega võimusuhted on kesksed. (Winter 1998: 100)

E. Traugott on uurinud modaalsuse ajaloolisi aspekte ning toetudes teistelegi uurijatele nendib, et modaalsus on tuletatud mittemodaalsetest väljendustest. (Traugott 2006: 107) Põhiliselt on kaks viisi, kuidas keeled esitavad grammatiliselt üldist modaalsuskategooriat. Eristatakse modaalsussüsteemi ja kõneviisi. Mõlemad võivad

esineda samas keeles paralleelselt, nt saksa keeles või eesti keeles, kus esinevad lisaks modaalverbidega modaalsüsteemile veel ka kõneviisid. Enamikes keeltes esineb aga üks neist mehhanismidest või vähemalt üks on silmapaistvam kui teine. Mõningates Euroopa keeltes tundub tingiv kõneviis taanduvat, inglise keeles on see samahästi kui kadunud ja samal ajal on loodud modaalverbidega modaalsüsteem. Kõneviisi puhul on tüüpiliselt laused kas reaalsed või irreaalsed, süsteem on põhimõtteliselt binaarne. Selline kontrast on iseloomulik Euroopa keeltele, kus kindla kõneviisiga laused on reaalsed, nad väljendavad reaalseid sündmusi, ja tingiva kõneviisiga laused on irreaalsed, väljendades irreaalseid sündmusi. (Palmer 2001: 4) Reaalsete/ irreaalsete sündmuste või situatsioonide eristamist modaalsuse abil on käsitlenud ka Ferdinand de Haan (2006)

Täpselt rääkides ei ole tüpoloogilist erinevust kindla ja tingiva kõneviisi ja reaalse/irreaalse vahel. Siiski on erinevused nende jaotuses ja süntaktilistes funktsioonides:

- Tingiv kõneviis esineb valdavalt kõrvallauses.
- Reaalne ja irreaalne esinevad sageli koos teiste grammatiliste markeritega.
- Mõlemad on sageli tähenduslikult liiased, aga seda erineval moel – irreaalne oma koosinemiste tõttu teiste markeritega. Kõrvallauses on aga tingiva kõneviisi kasutus piiritletud öeldise/predikaadi tüübiga.
- Erinevalt kindla ja tingiva kõneviisi süsteemist, ei esine reaalne/irreaalne süsteem tavaliselt koos ajasüsteemiga. Lihtminevik ja olevik märgistatakse kui reaalne ning tulevik kui irreaalne. (Palmer 2001: 5)

Reaalse ja irreaalse vaheline erinevus on oluline osa kõneviisi süsteemis. Näiteks on inglise keeles olemas kolm tüüpi irreaalset modaalsust, mida märgistatakse modaalverbidega. Olemas on ka reaalsuse vorm, nn selgitav, mis ei sisalda modaalverbi, nt *Kate is at home now.*(Palmer 2001: 7)

Auwera ja Plungian liigitavad modaalsustüübid esmalt vajalikkust ja võimalikkust väljendavateks. Need omakorda jagunevad episteemilisteks ja mitteepisteemilisteks ning mitteepisteemilise sees eristuvad osalejaväline ja osalejasisene modaalsus.

Osalejavalise modaalsuse alaliigiks on deontiline modaalsus. (Auwera, Plungian 1998: 80-83)

Heikki Kangasniemi jagab deontilist modaalsust sõltuvalt väljendite suhtlusfunktsioonist ning eristab järgmisi alaliike:

- 1) normidega seotud väljendid: kohustus, keeld, luba indifferentsus (kui tegevuse kohustust eitatakse, on tegevus selles suhtes n-ö indiferentne ja selle sooritamine sõltub agendist);
- 2) palved – kõneleja asetab end adressaadist madalamale positsioonile andes nii adressaadile võimaluse palvest keelduda;
- 3) nõuanded, ettepanekud, hoiatused – põhierinevuseks palvest on soovitatud tegevuse kasulikkus adressaadi jaoks. (Kangasniemi 1992)

1.3. Eesti keele modaalsüsteem

„Eesti keele grammatika“ II osa järgi (edaspidi EKG) on modaalsus kitsamas mõttes hinnang situatsiooni tegelikkusele vastavuse, lubatavuse, tõenäosuse ja väärtuste kohta. Modaalsushinnang mõjutab kas lauset tervikuna või lause fokuseeritud osa.

Modaaloosis ei pruugi alati lauses selgelt väljenduda, kuigi ta on olemas kõigi lausete kogutähenduses. Kui modaaloosis on eksplitsiitselt väljendatud, nimetatakse selliseid lauseid modaliseeritud lauseteks. Modaliseerijateks on leksikaalsed vahendid: partiklid ja tunnetusliku tähendusega predikaatsõnad. Grammatilistest vahenditest on modaliseerijateks kõneviisid. Modaalse tähendusega verbid on nn päris modaalverbid *saama, pidama, võima ja tohtima*; *vat*-infinitiiviga seostudes ka *tunduma, näima ja paistma*. Osa modaliseerivate verbide puhul realiseerub modaliseeruv situatsioon vaid kõrvallause või sekundaartarindi kujul, sellised verbid on *tulema, uskuma, teadma* jt. (EKG 1993: 182)

Ellen Uuspõld esitab oma artiklis "Modaalsusest ja modaalsest predikaadist eesti keeles" modaalsust kui hinnangulisust kandvat tähendusosa, mille väljendamiseks saab

kasutada nii leksikaalseid kui ka grammatilisi vahendeid. Oma artiklis käsitlebki autor modaalsuse liike, tähendusi ja eesti keele modaalpredikaati. (Uuspõld 1989: 468).

Eesti keeles nagu ka üldkeeleteaduses eristatakse prototüüpset kolme modaalsuse põhiliiki:

- 1) **dünaamiline** võimalikkus ehk võimelisuse väljendus. EKG järgi **tegelikkushinnang**;
- 2) **episteemiline** võimalikkus kui tõenäosuse väljendus. EKG-s **tõenäosushinnang**;
- 3) **deontiline** võimalikkus kui kohustatuse, lubatavuse väljendus. EKG järgi **lubatushinnang**.

Kuigi käesolev töö keskendub deontilisele modaalsusele, antakse ülevaade ka teistest modaalsuse liikidest, et analüüsi liigitusalus oleks selge.

1.3.1. Tegelikushinnang

Situatsiooni ja selle tegelikkusele vastavuse hinnang seisneb EKG järgi (1993: 183-185):

- 1) sündmuse reaalseks pidamises – vormistub eelkõige kõneviiside abil:
  - a) kindlas ja kaudses kõneviisis väljendatakse vaatlushetkel tegelikkuses aset leidvaid või aset leida saavaid sündmusi;
  - b) tingivas kõneviisis vormistatakse tegelikkuses mittetoimuvaid, mõeldavaid, tinglikke ja soovitavaid sündmusi;
  - c) käskiva kõneviisi tähendusest järeldub situatsiooni kehtimine soovitavana, mitte tegelikuna.
- 2) sündmuse mittereaalseks pidamises — vormistatakse leksikaalsete vahenditega:
  - a) piiritletud aspektiga lauseis väljendavad mitterealiseerumist partiklid *peaaegu, äärepealt*, kindlas kõneviisis verb *pidama*;

- b) aspektist sõltumata kaasneb mittereaalsushinnang siis, kui lauses on näitlikkust väljendavad üldlaiendid *näiliselt, pealtnäha, nagu, justkui* ja *otsekui*.
- 3) Sündmuse võimalikuks/mittevõimalikuks pidamises, mida väljendatakse nii leksikaalsete kui ka grammatiliste vahenditega:
- a) küsi- ja käsklausetega avaldub hinnang situatsioonile kui võimalikule, ka verbi *tav*-vorm võib olla võimalikkuse väljendamise vahendiks. Modaalverbi *võima* põhitähenduseks on samuti võimalikkus. Võimalikkus sisaldub ka verbide *suutma, oskama, võima* 'suutma' tähenduses;
- b) verbi *(ta)matu* – vormiga väljendatakse mittevõimalikkust.
- 4) Sündmuse paratamatuks/mitteparatamatuks pidamises:
- a) eksplitsiitsete modalisatsioonivahenditeta väitlause annab situatsioonile paratamatusehinnangu; *pidama*-verbiga väljendatakse paratamatust, samuti partiklitega *vältimatult, paratamatult, (ilm)tingimata, tahes-tahtmata, nagunii* jt.

Ellen Uuspõllu järgi kasutatakse dünaamilist võimalikkust eelkõige võimelisuse väljendamiseks (1989: 469-: 471), nt

- Peeter *ei saa* aruannet koostada, sest ta on haige.

Dünaamilise modaalsuse puhul on vaatluse all ainult tegu. Dünaamilise modaalsusega väljendatakse:

- a) agendi võimelisust või võimetust mingi tegevuse sooritamiseks või mingist tegevusest loobumiseks;
- b) vajalikkuse või paratamatuse tunnetust, mille sunnil agent midagi teeb või tegemata jätab.

Dünaamilise modaalsuse puhul tuleneb agendi võimelisus:

- a) tema enda omadustest;

b) välisoludest.

Seega iseloomustab dünaamilist modaalsust agendi omaduste ja väliste olude opositsioon.

Dünaamilis–modaalse tähendusega predikaadid:

- *saama* + *da*-infinitiiv, nt Kuid Res Publica **ei saa** toetada linnajuhina inimest, kellele on esitatud kriminaalsüüdistus. (EPL 19.11.02)
- *võima*, nt Osa **võis** nende eest erastada oma korteri, teine osa erastada ettevõtteid. (PM 17.4.02)
- *pidama*, nt Tüüpiline Eesti noorpere **peab** kitsalt läbi ajama. (PM 28.1.03)

1.3.2. Tõenäosushinnang

Tõenäosushinnang ehk episteemiline modaalsus väljendub valdavalt leksikaalsete vahendite abil. Grammatilistest vahenditest on episteemiline funktsioon tingival kõneviisil, pragmaatiliste tegurite mõjul esineb tõenäosushinnang ka kaudsel kõneviisil. Leksikaalsetest vahenditest väljendavad tõenäosushinnangut modaaladverbid, kiillaused ja mitmesugused fraasid üldlaienditena ning modaalverbid liitöeldise finiitosisena. Kõrvallauseste ja sekundaartarinditega märgitud episteemilist modaalsust väljendavad põhilauseste jäävad performatiivverbid, adjektiivid, substantiivid ja *da*-infinitiivid. Tõenäosusmodaalsus jaguneb sujuvalt astmeteks:

1) 'täiesti tõsikindel':

- a) üldlaienditena märgivad lause täielikku tõele vastavust *kahtlemata, muidugi, mõistagi, mäletatavasti, tõega, tõepoolest, tõtt öelda, teatavasti* jt;
- b) adjektiividest, substantiividest ja *da*-infinitiividest märgivad täit tõsikindlust *kindel, selge, vaieldamatu, tõsi, õigus, õige, vaieldamatu tõsiasi* jt.

2) 'suure tõenäosusega':

- a) suurt tõenäosust väljendavad modaaladverbid *tõenäoliselt, ilmselt, arvatavasti, nähtavasti, kuuldavasti, küll, küllap, ju, pigem, eks*;
  - b) väljendatakse *pidama*-verbi abil;
  - c) adjektiividest, substantiividest ja *da*-infiniitividest väljendavad suuremat tõenäosust *tõenäoline, usutav, arvata* jt;
  - d) performatiivsetest ja selliselt toimivatest verbidest sisaldavad tähenduses 'eriti suurt tõenäosust' *nentima, tõdema, tunnistama, kinnitama, teadma, veenduma* jt.
- 3) 'keskmise tõenäosusega':
- a) keskmist tõenäosust väljendavad modaaladverbid *arvatavasti, oletatavasti, vist, vististi, vahest, vast, võib-olla, veel, viimaks, viimati, pärast, äkki, järsku, nagu, justkui*;
  - b) väljendatakse *võima*-verbi abil, samuti modaalverbidega *näima, paistma* ja *tunduma*;
  - c) *pidama*-verbi konditsionaalivorm väljendab keskmist tõenäosust;
  - d) performatiivsetest ja selliselt toimivatest verbidest väljendavad keskmist tõenäosust *arvama, oletama* jt.
- 4) 'väikese tõenäosusega':
- a) väikest tõenäosust väljendab partikkel *vaevalt*, mis esineb üksnes jaatavais lauseis;
  - b) väiksemat tõenäosust väljendavad adjektiividest ja substantiividest *kahtlane, väheusutav, vähe tõenäoline, vaieldav* jt;
  - c) performatiivsetest ja selliselt toimivatest verbidest väljendavad väikest tõenäosust *uskuma, arvama, veenduma, oletama* eitavad vormid.
- 5) 'ebatõenäoline':
- a) adjektiividest ja substantiividest väljendavad tõe mittevastamist *vale, absurdsus, vale jutt, jama, tühi jutt* jt.

Ka Ellen Uuspõllu järgi väljendab episteemiline võimalikkus eelkõige tõenäosust, nt

- *Võib-olla* koostab Peeter aruande.

Episteemilist modaalsust väljendavates lausetes avaldab kõneleja veendumust, kas lausesisu vastab tõe või mitte. Tõenäosust on võimalik esitada järgmises skaalas: tõenäone → võimalik → vähetõenäone.

See on ka põhjuseks, miks kasutatakse eri astmete väljendamiseks lauseadverbiaali – episteemiline hinnang käib propositsiooni kui terviku kohta. (Uuspõld 1989: 469) Eesti keeles on suhteliselt vähe modaalverbe, millel on episteemiline tähendus, ning suurem osa neist on mitmetähenduslikud. Episteemilist modaalsust saab väljendada järgmiste verbide abil:

- *võima* + *da*-infinitiiv, nt Prahast **võib** toimuda "Iraagi tippkohtumine". (EPL 2.11.02)
- *saama* + *ma*-infinitiiv, nt Aga Eesti valitsus võiks siis üles tunnistada, et ta **ei saa** ülesandega **hakkama**. (EPL 2.11.02)
- *pidama* + *ma*-infinitiiv (väljendab tõenäosust lihtmineviku ja tingiva kõneviisi vormides), nt Peeter {**pidi**, **peaks**} tööl olema.

1.3.3. Lubatushinnang ehk deontiline modaalsus

EKG järgi on lubatushinnangu ehk deontilise modaalsuse põhiastmeteks (EKG 1993: 185–186):

- 1) lubatud:
  - a) *võima*-verb väljendab lubatavust, samuti verb *tohtima*;
  - b) verbipartikkel *las* vahendab eelkõige lubatavust, mittekeelatust;
  - c) lubatavustähendust intensiivistab paratamatusadverb *pealegi*.
- 2) kohustuslik:

- a) *pidama*-verb märgib kohustatust, samuti verb *tulema*;
  - b) verbipartikkel *las* väljendab vähem kategoorilist kohustatust;
  - c) kohustatustähendust tugevdavad paratamatusadverbid *paratamatult, vältimata, tingimata*.
- 3) mittekohustuslik:
- a) kohustuslikkuse eitust märgivad verbide *maksma, pruukima, tasuma, tarvitsema* eitavad vormid.
- 4) keelatud.

Deontilise modaalsuse väljendajateks on veel järgmised verbid koos infiniittarindiga: *käskima, sundima, kohustama, panema, ette nägema, lubama, keelama*. Deontiline tähendus on ka selliste verbidega lausetes nagu *tahtma, nõudma, vajama, olema, jääma* ja seda lauseis, kus aluseks on infiniittarindi objekt, nt

- *Õpilasel lubati sõna võtta.*
- *Põrandad tahavad värvida.*

Ka Ellen Uuspõllu järgi väljendab deontiline võimalikkus kohustatust ja lubatavust, nt

- Peeter *peab* aruande koostama.

Deontilise modaalsuse mõjupiirkonnas on ainult tegu, mitte lausesisu tervikuna. (Uuspõld 1989: 469) Deontilise modaalsusega väljendatakse:

- a) lubatavus, mida väljendatakse järgmiste modaalverbide abil:
  - *tohtima*, nt Kunagine põhiseadusesse raiutud mõte paragrahvis 75, et "Riigikogu liikme tasu ning piirangud muu töötulu saamisel sätestab seadus, mida **tohib** muuta Riigikogu järgmise koosseisu kohta", on praktikas osutunud mugavaks viigileheks soovile kehtivat olukorda säilitada. (PM 2.10.02);

- *võima*, nt Ta lähtus nähtavasti humaansetest kaalutlustest – me oleme oma keelt ja kultuuri sedavõrd kindlustanud, et **võime** sellise heateo peale välja minna. (PM 15.1.03);
  - *saama*, nt Kas me **saame** üldse üht valdkonda eelistada teisele? (PM 27.9.02)
- b) vajalikkus
- c) kohustuslikkus, mida väljendatakse järgmiste modaalverbide abil:
- *pidama* + *ma*-infinitiiv, nt Ma pean vahel pühapäeviti töötama.
  - *saama* + *da*-infinitiiv, nt Sain oodata, et mine või hulluks. (Uuspõld 1989: 474)
- d) keelatus (eitava variandina), nt Peeter **ei tohi** nõupidamisest osa võtta;
- e) mittevajalikkus (eitava variandina), nt Peetril **pole vaja** nõupidamisest osa võtta;
- f) mittekohustuslikkus (eitava variandina), nt Peetril **ei tule** nõupidamisest osa võtta.

Deontilise modaalsuse kõige iseloomulikumaks tunnuseks on tema tähenduses sisalduv imperatiivus, mis eeldab, et olemas on käskija/keelaja/lubaja jne, ning ka see, kelle käitumist tahetakse mõjutada. Uuspõld tähistab imperatiivsuse allikat nimega deontiline autoriteet ning tema poolt mõjutatavat nimega deontiline agent. Deontilisuse autoriteet jääb tihti lauses nimetamata, nt

- Panderolli kättesaamiseks tuleb esitada pass.

Ka agent võib olla nimetamata, sellisel juhul on adressaat üldistatud, nt

- Elektrit tuleb kokku hoida. (=Igäühel tuleb elektrit kokku hoida.)

Deontilise modaalsuse põhiolemus seisneb seega autoriteedi ja agendi tahte opositsioonis. (Uuspõld 1989: 470)

Grammatilistest väljendusvahenditest sisaldavad oma tähenduses erinevaid modaalsushinnanguid nii imperatiiv ehk käskiv kõneviis kui ka jussiiv ehk möönev kõneviis. Tingiva kõneviisi olevik on kõigi modaalsete verbide korral eelkõige subjektiivses positsioonis, andes ennekõike soovivat hinnangut. (EKG 1993: 185-187)

1.3.4. Teisi obligatoorsuse väljendamise vahendeid

Nagu juba eespool sai mainitud, esinevad eesti keeles koos nii modaalverbidega modaalsussüsteem kui ka kõneviisid. Nendel kategooriatel on mitmeid kokkupuutepunkte. Käesolevas töös puudutatakse lähemalt käskiva ja tingiva kõneviisi vahekordi modaalsusega. Antud temaatikat on uurinud Mati Erelt, Helle Metslang ning Renate ja Karl Pajusalu.

Pajusalud on uurinud tingivat kõneviisi, võttes aluseks suulise kõne korpuse, millele toetudes analüüsiti 249 konditsionaali juhtumit. (Pajusalu 2004: 258). Kõige enam esinenud sõnavormid on järgmised: *oleks* (69 korda), *peaks* (36 korda), *tahaks* (25 korda), *võiks* (22 korda). On tähelepanuväärne, et eespool mainitutest kolm on modaalverbid (*peaks*, *tahaks* ja *võiks*). Autorid tõdevad, et *peaks* on modaalverbide hulgast kõige sagedamini esinev konditsionaalivorm ja ta esineb praktiliselt kõikides tähendusrühmades. Mati Erelt väidab, et *pidama*-verbi kasutus tingiva kõneviisi (oleviku)vormis viitab, et sündmuse toimumine on tõenäoline, aga mitte päris kindel. (Erelt 2001: 22) Pajusalude uurimuses esines *peaks* kõige enam episteemilise modaalsuse funktsioonis, väljendades tõenäosust.

- *'kui laupäeva omikul 'posti pani siis ta peaks täna 'kätte=saand olema* (Pajusalu 2004: 267)

Kasutades samu andmeid suulise kõne korpusest, on Helle Metslang uurinud käskivat kõneviisi eesti keeles. Kokku esines 392 juhtumit käsu või imperatiivi esinemise kohta. (Metslang 2004: 244) Modaalsus ja tinglikkus on kombineeritud tähenduskonstruktsiooniga 'kui A, siis B'. Selle eeltingimused esitatakse imperatiivi abil, mida võib tõlgendada kui lubadust: võid teha A, aga tulemus on B. Samas tulemus ei pruugi olla väljendatud.

- *linnas on niukene asi=et kui on neid kuskil rohkem siis tilguta enna kuskile palderjani nattuke maha (.) ja on terve=see marsa sial kuus ja aelevad säääl ja juua täis säääl (.) kassid (.) jah* (Metslang 2004: 247)

Metslang toob eraldi esile modaliseeritud väitlauseid, kus käsu tähenduses sisaldub deontiline modaalsus. Ühine modaalosis võimaldab käsul ja modaalsel väitel üksteise funktsiooni täiendada.

- *selles mõttes, et=e kui seda tundi on nii vähe sis sa pead tõesti (töötama) kõvasti kodus (.) ise (Metslang 2004: 250)*

Autor nendib, et deontilist modaalsust pehmentatakse tingiva kõneviisi kasutamisega või eelistatakse nõrgema modaalse tähendusega verbi. Käskimist ilmestatakse eri lausetüüpidega. Kõige enam esineb modaliseeritud väidet, mis varustab erinevate võimalustega soovitusi, nõuandeid jne. Seda tehakse erinevate modaalverbide, kõneviiside, eri isikute jne abil. (Metslang 2004: 254–255)

Imperatiivi paradigma muutusi on Helle Metslang uurinud koos Mati Ereltiga. Analüüsisides optatiivlauset '*Saagu ta terveks!*' eristavad autorid kõnelejat ja kuulajat. Informatsiooni vahendamise situatsioonis on mõlemad osapooled vastuvõtja rollis, tegijaks on aga keegi kolmas. Kõneleja edastab kuulajale sündmuse P (antud juhul lause '*Saagu ta terveks!*') kui soovi või vajaduse. Samal ajal ei asu see sündmus kõneleja mõjusfääris ning sündmuse tähenduses puudub direktiivsus – ta on ainult informatiivne ning selle täitmine pole eesmärgiks omaette. Järelikult on sündmuse P realiseerumine reaalselt võrdselt tõenäoline ja ebatõenäoline. (Erelt jt 2004: 169)

Modaalse tähenduse muutumine toimub, kui kaob tegevuse võimaldaja roll, mistõttu muutub luba möönduseks.

- *Las ma kutsun arsti* (luba)
- *Sadagu pealegi lund* (mööndus)

Kuulajast saab passiivne kuulja, ei rääkija ega kuulaja ei saa juhtuvat kontrollida. *Las*-konstruktsioon loa tähenduses annab lausele ajutisuse tähenduse – aeg kulgeb inimestest sõltumatult.

- *Las nad vaidle-vad pealegi, küll nad ükskord ära tüdi-vad*
- *Las ma tee-n selle eksami ära, siis tee-me peo.* (Erelt jt 2004: 174)

1.4. Teksti protsessiliigid ja protsessiosalised

Tekstianalüüsis on huviobjektiks keelevahendite kasutamine – missugused protsessid ja tegevused on tekstides esindatud, mis tüüpi on nendes protsessides osalejad, kuidas osalisi nimetatakse, kuidas protsessid ja osalised on kategoriseeritud ja kuidas neid kirjeldatakse (Kasik 2006: 22)

Protsesside liikide kohta on tuntuima käsitluse esitanud M. A. K. Halliday, kelle funktsionaalne grammatika eristab tekstis kolme kategooriat: osalisi (*participant*), protsesse (*process*) ning tingimusi (*circumstance*). Protsessi all mõistab Halliday sündmust, mis keelendatakse lauseks järgmiste küsimuste abil: „kes tegi mida, kus, millal, kuidas ja kellele“. (Halliday 1994) Halliday järgi saab eristada kolme põhiprotsessi, milleks on materiaalsed, mentaalsed ja suhteprotsessid. Materiaalsed protsessid konstrueerivad tegelikku või kujuteldavat muutust, liikumist või tegevust. Neil on tavaliselt mingi konkreetne, tajutav tulemus. Halliday liigitab materiaalseks ka abstraktsed tegevused ja sündmused. Mentaalsed protsessid väljendavad mõtlemist, tundmist, tahtmist, tajumist ning suhteprotsessid kirjeldavad seisundit või olemist.

Halliday eristab lisaks põhiprotsessidele ka vaheprotsesse, milleks on käitumisprotsessid, verbaalsed protsessid ning olemasoluprotsessid. Vaheprotsessidel on sageli mitme põhiprotsessi omadused. Käitumisprotsessid omavad nii materiaalse kui ka mentaalsete protsesside tunnuseid (*jälgima, naerma*). Verbaalsed protsessid on ühelt poolt mentaalsete, teisalt suhteprotsesside omadustega (*ütleva, tödema*). Olemasoluprotsessidega väljendatakse olemasolu (Halliday 1994)

Oma protsessiliigituse on välja töötanud ka Roger Fowler, kes toetub Hallidayle ja kelle liigitus on n.ö modifikatsioon Halliday omast. Tekstis eristab Fowler järgmisi kategooriaid: tegevus (*action*), protsess (*process*) ja seisund (*state*). Kõik need kategooriad omakorda võivad esineda kas materiaalse, mentaalsete või verbaalsetena. (Fowler 1991: 73-74). Käesolevas töös toetutakse protsessiliikide liigitamisel mõlemale autorile, vaadeldakse materiaalseid, mentaalsete, suhte- ehk seisundiprotsesse ning verbaalseid protsesse. Eesti keeles on varem tekstide protsessiliike uurinud Inga Kukk oma artiklis „Eesti rahvuspoliitika osalised ajalehetekstides“ (2001).

Theo van Leeuwen esitab oma artiklis „The representation of social actors“ pealtnäha lihtsa küsimuse: millistel viisidel esinevad osalised ingliskeelses diskursuses, milliseid

võimalusi pakub keel viitamiseks inimestele? Vastuse leidmiseks püüab ta kõigepealt koostada sotsiosemantilise loendi osaliste esitamise võimalikest variantidest ja tuvastada nende kategooriate sotsioloogiline ning kriitiline tähtsus, enne kui läheb osaliste lingvistilise realiseerumise juurde. (Leeuwen 1996: 32)

Autor viitab, et osaliste rollijaotuse uurimine mängib tähtsat rolli paljude kriitilise tekstianalüüsiga tegelejate hulgas, nimetades Fairclough'd, Fowler'it, Kressi ja Hodge'i ning van Dijk'i. Teema on neil kõigil üks: keda esitatakse kui agenti (ing. *actor*) ja mis on antud tegevuse eesmärk (ing. *goal*). Küsimus on oluline, kuna osaliste tegelikud rollid sotsiaalses tegevuses ja grammatilised rollid, mida esitatakse tekstis, ei pruugi üldse ühilduda. (Leeuwen 1996: 43).

Esitusviis võimaldab osalejatel olla kas aktiivsetes või passiivsetes rollides (Leeuwen 1996: 43). Aktiivses rollis on osaline siis, kui teda esitatakse kui tegevuse liikumapanevat jõudu, passiivne on osaline aga käimasolevas tegevuses või olles tegevuse vastuvõtva pooleks. Aktiivsus ja passiivsus ilmnevad grammatiliste osaliste rollides, sihiliste tegusõnadega, kus osalised on kodeeritud järgnevalt: agent (ing. *Actor*) esineb materiaalsetes protsessides, käituja (ing. *Behaver*) käitumisprotsessides, tundja (ing. *Senser*) mentaalsetes protsessides, ütleja (ing. *Sayer*) verbaalsetes protsessides ja määraja (ing. *Assigner*) suhteprotsessides. Protsessiliik on seotud kindlate osalejarollidega. Materiaalse protsessi primaarne osaline on aktiivne tegija, mentaalse protsessi osaline on mõtleja, tundja, tahtja, verbaalse protsessi osaline on ütleja, seisundiprotsessi osaline on passiivne seisundis olija.

Teine tähtis moment osaliste nimetamise ja kategoriseerimise juures on nende üldistamine ja identifitseerimine. Osalisi saab esitada kui üldistatud klasse (rühma, hulka jmt) või täpsustatud, identifitseeritavat osalist. (Leeuwen 1996: 46) Viimasel juhul on omakorda võimalik eristada identifitseerimist üksikisiku või rühmana (*kodanikud, meie*) või kvantitatiivselt piiritletud hulgana (kolm ministrit). Nii rühmi kui ka üksikisikuid on võimalik esitada kas indefiniitselt (indefiniitsete pronoomenite või impersonaali abil) või definiitselt (nimeliselt või funktsiooni ja identiteedi järgi). (Leeuwen 1996: 46) Indeterminatsiooniga on tegemist juhul, kui osalisi esitatakse täpsustamata, anonüümsete indiviidide või gruppidega; determinatsioonist saame rääkida siis, kui nende osaliste identiteet on ühel või teisel viisil täpsustatud. Tüüpiliselt

väljendub indetermineeritus umbmääraste asesõnade abil, nt *keegi, miski, mingi, mingisugune* (Leeuwen 1996: 51) Kategoriseerimist vaadeldaksegi põhiliselt kahest aspektist: kas osaline on määratletud tema tegevuse või isiklike omaduste kaudu (Kasik 2005: 23)

Tegevus eeldab alati tegijat ning seetõttu võib subjektiks olla lauses ka mingi muu nähtus, abstraktsioon või objekt peale inimtegija (agendi). Leeuwen nimetab inimagendita tegevuse esitusviisi impersonalisatsiooniks, mis omakorda võib olla abstraheeritud või objektiveeritud. Abstraktsiooni puhul on tegijaks inimese asemel temaga seostatud situatsioon või omadus (*Kodakondsuseta elanike probleem nõuab lahendamist*). Objektivatsiooni korral viidatakse osalisele temaga seotud tegevuse või tulemuse kaudu (*Suusavõistluste ülekanne lükkas valitsuse pressikonverentsi algust 10 minutit edasi*). (Leeuwen 1996: 59)

Käesolevas uurimuses eristatakse agendiliigituses individuaalset agenti, kelle puhul vaadeldakse ka esitusviisi, kas ta on identifitseeritud nime või ameti järgi. Eristatakse kollektiivset agenti, mille hulgas vaadeldakse kollektiivsubstantiivide, morfoloogilise mitmuse või kvantitatiivse rühmana esinemist. Elutute (metafoorsete) agentide puhul eristatakse abstraktsioon ja objektivatsiooni. Neljanda rühmana eristatakse indefiniitset agenti, kes on esitatud indetermineeritult.

2. Deontiline modaalsus poliitikute arvamuskirjeldustes

Esimeses analüüsipeatükis vaadeldakse direktiivsuse väljendamist poliitikute arvamuskirjeldustes, keskendudes deontilisele modaalsusele. Poliitiliste tekstide rõhk on poliitilistel sündmustel ja tegevustel, sellel, mida poliitikud on teinud või kavatsevad teha, missugused protsessid on nende arvates head ja soovitatavad, missugused aga pahad ja taunitavad. Poliitilisele tekstile on omane tuleviku kavandamine. Tegu on strateegilise keelekasutusega. Tekstid ei õhuta enamasti küll otse tegutsema, kuid üritavad mõjutada avalikkuse suhtumist ja hoiakuid tulevaste sündmuste suhtes. (Chilton 2004 1-66; Kukk 2000: 128-137; van Dijk 1995)

Funktsionaalse grammatika põhimõtetest lähtudes (Halliday 1995: 88-92) analüüsitakse, missuguste tegevuste ja protsesside vajalikkust kirjutiste autorid esile toovad ning kuivõrd on representeeritud deontiline agent ehk see, kellele direktiivsus on suunatud.

Materjal on kogutud 95-st poliitikute kirjutatud arvamuskirjeldust ajalehtedest Postimees ja Eesti Päevaleht. Analüüsi esimeses etapis vaadeldi nelja modaali – *pidama*, *saama*, *võima* ja *tohtima* kasutust 31 tekstis, mis ilmusid vahemikus oktoober 2002 kuni jaanuar 2003 (16 Eesti Päevalehest ja 25 Postimehest). Kuna 244 modaalseid konstruktsiooni sisaldava lause analüüs näitas selgelt deontilise modaalsuse ülekaalu poliitikute arvamuskirjeldustes, keskenduti järgmises etapis spetsiifiliselt deontilisele modaalsusele. 54-st poliitikute arvamusloost vahemikus jaanuar kuni mai 2005 (39 Postimehest ja 15 Eesti Päevalehest) kogunes 394 deontilise modaalsuse konstruktsiooni.

2.1 Modaalsuse liigid ja deontilised verbid

Selgitamaks eri modaalsuseliikide sagedust poliitikute arvamuskirjeldustes, analüüsisin nelja modaali – *pidama*, *saama*, *võima*, *tohtima* kasutust Eesti Päevalehe ja Postimehe artiklites. Kokku oli vaadeldud artiklites 244 modaali – verbidega lauset, sh

kõige enam esines verbi *pidama* – 126s lauses; *saama*-verbi 60s lauses; *võima*-verbi 47s lauses ja *tohtima*-verbi 11s lauses.

Tabel 1. **Verbide esinemissagedused modaalsuse liikide järgi**

	<i>Pidama</i>	<i>Saama</i>	<i>Võima</i>	<i>tohtima</i>	KOKKU
Deontiline modaalsus	92	11	12	11	126
Dünaamiline modaalsus	22	46	11	-	79
Episteemiline modaalsus	-	1	22	-	23
Deont./Epist. Modaalsus	-	1	2	-	3
Deont./Dün. Modaalsus	12	1	-	-	13
KOKKU	126	60	47	11	244

Kuna modaalsuse väljendajatena on vaadeldud ainult modaalverbe, pole arvilised erinevused väga suured, samas tulemused on poliitilise teksti eesmärke silmas pidades ootuspärased: deontilise modaalsuse ülekaal on silmnähtav. Deontilist modaalsust väljendatakse eelkõige verbiga *pidama*, mis tähistab vajalikkust või kohustuslikkust.

- (a) Seda **peab** hakkama tegema ka Keskerakond. (EPL 24.03.03)
- (b) Toetama **peame** ka riigipoolset täiskasvanute riigikeeleõpet. (PM 15.01.03)
- (c) Nii **peaks** kõigil olema elu- või töökoha lähedal võimalik saada lapsele koht lasteaias. (EPL 17.12.02)

Tunduvalt harvem väljendati deontilist modaalsust lubatust märkivate *võima*-, *saama* ja *tohtima*-verbiga.

- (a) Mõttetu on meeliskleda, et pärast liitumiskutse saamist **võiks** Eesti hakata kärpima kaitsekulutusi. (EPL 02.11.02)
- (b) Kas me **saame** üldse üht valdkonda eelistada teisele? (PM 27.09.02)
- (c) Me **ei tohiks** elada tuleviku arvel ning hoida eelarvet vaid näiliselt tasakaalus (PM 13.09.02)

Dünaamiline (a, b) ja episteemiline (c,d) modaalsus ei moodustanud ka kokku nii suurt rühma kui deontilise tähendusega laused (vastavalt 79, 23 ja 126 näidet)

- (a) Tüüpiline eesti noorpere **peab** kitsalt läbi ajama. (PM 28.01.03)
- (b) Rõhutan, et Res Publica üksi **ei saa** korda luua. (PM 10.03.03)
- (c) Pärast märtsivalimisi **võib** nali osutada tõe le liigagi lähedaseks. (EPL 29.10.03)
- (d) Nii mõnigi ettevõtja **võib** kavandatud palgatõusust loobuda, viidates juba suurenenud netopalgale. (PM 28.02.03)

Näitelauseid, kus modaalsuse tüüp oli mitmeti mõistetav, leidis kokku 16. Tähelepanuväärne on, et kõik need 16 näidet olid ühelt poolt deontilise tähendusega, teine võimalik tähendus oli 3 juhul episteemiline (a) ja 13 juhul dünaamiline (b).

- (a) Reitinguagentuur Moody's Investors Service märkis aga oma äsja avaldatud raportis Eesti kohta, et „Eesti riigireitingut **võidakse** alandada riigi rahandusliku seisundi halvenemisel.“ (PM 07.01.03)
- (b) Tõsi, vanu olijaid **peaks** see rahuldama, sest sellega on üks kinni löödud võimalike uute tulijate ees. (PM 07.01.03)

Toetudes eelnevalt saadud tulemusele, et poliitikute arvamuskartiklites esineb kõige enam deontilist modaalsust, laiendasin järgneval analüüsietapil vaatlust lisaks eespool käsitletud verbidele *pidama*, *võima*, *saama* ja *tohtima* ka teistele deontilise modaalsuse leksikaalsetele ja grammatilistele väljendusvahenditele. Analüüsitud 54 artiklist leidsin kokku 394 deontilist modaalsust väljendavat tarindit.

Tabelis 2 on deontilist modaalsust väljendavad laused liigitatud ühelt poolt modaalverbi, teiselt poolt kõneviiside ja jaatava/eitava kõne järgi, kuna kõneviisid on modaalverbide kõrval teiseks modaalsuse väljendusvahendiks. Tabelist puudub käskiv kõneviis, kuna käskivas kõneviisis ei olnud ühtegi näidet. Lahtrisse *muu* on paigutatud näitelaused, kus modaalseks elemendiks oli verbi asemel nominaaltuletis või mõni muu vorm (*vaja*, *vajalik*, *vajadus*, *nõue*, *kohustus*, *las*), nt

- (a) Niiviisi anti peenelt mõista, et otsustuskindel võitlus korrupsiooniga on poisikese eluvõõras idealism – **las** kasvab veel, siis saab isegi aru, kuidas asjad tegelikult käivad, et elu tahab elamist jne. (EPL 1.04.05.)
- (b) Kui varem mõeldi otseste maksude harmoneerimise all põhiliselt **nõuet** makse tõsta, siis nüüd räägitakse otseste maksude langetamise ja proportsionaalsete maksude kehtestamise vajadusest. (PM 14.04.05.)
- (c) Sellele, et eakatel pensionitõusu **vaja on**, ei vaidle keegi vastu. (PM 15.04.05.)

Tabel 2. Deontilise modaalsuse väljendusvahendid kõneviiside ja vormide järgi

	Kindel kv		Tingiv kv		Kaudne kv		Muu	Kokku
	Jaatav	Eitav	Jaatav	Eitav	Jaatav	Eitav		
<i>Pidama</i>	101	6	42	4				153
<i>Tulema</i>	91		19		1			111
<i>Võima</i>	33		8					41
<i>Saama</i>	4	8						12
<i>Tohtima</i>		12		2		1		15
<i>Vajama</i>		3						3
<i>Vajadus</i>							7	7
<i>Vaja</i>							19	19
<i>Vajalik</i>							1	1
<i>Pruukima</i>		5						5
<i>Maksma</i>		3		2				5
<i>Tasuma</i>				1				1
<i>Tarvitsema</i>		1						1
<i>Nõudma</i>	5							5
<i>Nõue</i>							1	1
<i>Kohustuma</i>	1							1
<i>Kohustama</i>	2							2
<i>Kohus</i>							1	1
<i>Kohustus</i>							4	4
<i>Sundima</i>	3	1						4
<i>Keelama</i>	1							1
<i>Las</i>							1	1
Kokku	241	39	69	9	1	1	34	394

Tabelist 2 nähtub, et ka aineistiku laiendamise korral on deontilise modaalsuse kõige rohkemaarvuliseks rühmaks *pidama*-verbiga laused, mis moodustasid 394 lausest ligi poole (kindlas kõneviisis 107, tingivas 46 näidet). Ülekaalus on jaatav kõne, eitavas kõnes oli vaid 6 kindla ja 4 tingiva kõneviisi näidet.

- (a) Eesti lihtsalt ei saa Venemaaga ühel meelel olla ja **peab** alati risti vastupidi **toimima**. (PM 10.05.05.)
- (b) Ent nüüd kaob harjumuspärane ühiskonnakorraldus, mille kohaselt elatanud inimesed ei pea osalema võitluses positsiooni pärast; pensioniea tõstmine aga muudab seda olukorda. (EPL 1.04.05.)
- (c) Kindlasti pole 9. mai mingi tähtaeg, mis ajaks **peaks** seda **tegema**. (EPL 14.01.05.)
- (d) Riik **ei peaks tegema** kodanike eest valikuid, vaid tagama olukorra, kus kodanikud oleksid informeeritud ja saaksid teha teadlikumaid valikuid. (PM 28.01.05.)

Statistiliselt teise suurima rühma moodustasid *tulema*-verbiga laused (kindlas kõneviisis 91, tingivas kõneviisis 19 kasutusjuhtumit, kaudses kõneviisis üks). *Tulema*-verbi oli deontilisena kasutatud ainult jaatavas kõnes, eitavaid lauseid ei esinenud.

- (a) **Valida tuleb** üks eesmärk ja sellele kõik muu allutada. (PM 19.04.05.)
- (b) Esimesena **tuleks** ilmselt **unustada** lootus tulumaksu alanemiseks. (PM 14.02.05.)

Teisi verbe kasutati tunduvalt vähem. Mingil määral tulevad arvesse veel *võima*, *saama* ja *tohtima* (viimane vaid eitavas kõnes) ning ühend *on vaja*. Ülejäänud väljenditega on vaid juhuslikke näiteid. Üksnes eitavas kõnes on lisaks *tohtima*-verbile veel ka *pruukima*, *maksma*, *tasuma* ja *tarvitsema*.

- (a) Tervishoiu lisaraha **võiks tulla** riigieelarvest ja dividendide ravimaksustamisest. (EPL 23.03.05.)
- (b) Selleks **ei tohtivat** riik aga «hetkeprobleemidele lihtsaid lahendusi» **otsida**. (PM 21.02.05.)
- (c) Kahjuks **ei saanud** Eesti ka pärast Teist maailmasõda oma tulevikku vabalt **valida**. (PM 8.03.05.)

- (d) Jutt, et «oh, ma tean seda olukorda küll», **ei pruugi alati õige olla.**
(PM 30.03.05.)

2.2. Deontilised protsessid

Alljärgnevalt vaatlen, millistes protsessides deontiline agent esineb. Protsesside liigitamisel on aluseks võetud funktsionaalne grammatika, mille järgi kogemused vormistatakse tekstiks kolme üldise inimliku kogemuse kategooria abil: osalised, protsessid, tingimused. (Halliday 1994) Protsesse on semantiliselt alustelt liigitatud mitmeti. Roger Fowler eristab keeles kõige laiemalt kolme situatsioonitüüpi. Nendeks on tegevus, protsess (kitsamas mõttes) ja seisund. Tegevuse puhul keegi teeb midagi, protsessi korral midagi toimub, seisund kirjeldab olukorda. Tegevused ja protsessid võivad omakorda olla kas materiaalsed (välised), mentaalsed (sisemised) või verbaalsed. (Fowler 1991) Siinses analüüsis toetutakse protsessiliikide liigitamisel mõlemale autorile, vaadeldakse materiaalseid, mentaalseid, suhte- ehk seisundiprotsesse ning verbaalseid protsesse.

Tabelis 3 esitatakse protsessid veel ka selle järgi, kas protsessiosaline (deontiline agent) on lauses nimetatud (a) või mitte (b).

- (a) Seadusandja ei tohi piiritleda nende õiguste kasutamist ebamõistlike kriteeriumidega. (PM 20.01.05.)
- (b) Loomulikult **tuleb olla** karm korruptantidega. (PM 6.05.05.)

Tabel 3. Deontilised protsessid

		<u>Materiaalsed protsessid</u>	<u>Mentaalsed protsessid</u>	<u>Verbaalsed protsessid</u>	<u>Passiivsed seisundiprotsessid</u>	
<i>Pidama</i>	Agendiga	91	15	4	25	135
	Agendita	14		1	3	18
<i>Tulema</i>	Agendiga	9	2	1		12
	Agendita	80	8	9	2	99

Võima	Agendiga	14	5	4	1	24
	Agendita	10	2	5		17
Tohtima	Agendiga	4	1		3	8
	Agendita	5	2			7
Saama	Agendiga	4	1	1		6
	Agendita	4	1		1	6
Vajama, vaja jt	Agendiga	9	1			10
	Agendita	18	1		1	20
Muud vahendid	Agendiga	17	2		3	22
	Agendita	10				10
KOKKU		289	41	25	39	394

Deontiliste protsesside analüüs näitab, et poliitikute arvamuskirjeldustes on direktiivsus suunatud pigem välistele kui sisemistele protsessidele: suures ülekaalus on materiaalsed protsessid (a, b), kordi harvemini on kõne all mentaalsed protsessid (c, d) ja kohustatakse agenti midagi ütlemata (e, f) või mingit seisundit saavutama (g, h).

- (a) (a) Paljud ameeriklasedki ei mõista, miks nad peavad Iraagis **verd valama**. (PM 19.01.05.)
- (b) Kuid need krundid **tuleb linnal** tee laiendamiseks nii või teisiti **omandada**. (PM 24.05.05)
- (c) Maksumaksjad peavad teadma juba enne 2006. aasta kasumite teenimist, et nende aastatel 2006–2008 teenitud kasumite osas tekib maksukohustus tinglikult 31. detsembril 2008, olgugi et maks tuleb tasuda hiljem. (PM 11.04.05.)
- (d) Eestlasi **võib lohutada** ainult see, et teiste Kesk- ja Ida-Euroopa rahvaste vabadusvõitlejate staatus on Moskva meelest samasugune. (EPL 7.04.05.)
- (e) Selle saavutamine oleks võimalik ka vastutustundliku eelarvepoliitikaga, kuid siis **tuleb tõdeda**, et nt riiklikke pensione Euroopa keskmiseni viia pole niipea võimalik. (PM 19.04.05.)
- (f) Rahvastikuminister Rummo võib rääkida survest, mida tema ametkonnale on avaldatud Eesti kodakondsuse saamise lõdvendamiseks. (EPL 14.02.05.)

- (g) Milline neist – või mingitest muudest – eesmärkidest valida, **peaks saama** kogu ühiskonna arutelu objektiks. (PM 19.04.05.)
- (h) Seepärast **peabki** tugev tulevikku suunatus ja riigi modernsus **olema** eraldi väärtus. (PM 6.05.05.)

Nii mentaalsete kui ka materiaalsete protsesside deontilisusele viidatakse kõige rohkem verbidega *pidama* ja *tulema*. Suurim erinevus nende kahe modaalverbi kasutuses seisneb viitamises deontilisele agendile. *Pidama*-verbi 153 kasutusjuhust on ainult 18 agendita (a, b), 135 juhul on nimetatud ka agent, kellele direktiivsus on suunatud (c, d). Seevastu *tulema*-verb esineb enamasti (99 näidet 111-st) ilma deontilist agentti nimetamata (e, f), ainult 12 juhul on nimetatud ka adressaat, kellele tuleb soovitud tegelda (g, h).

- (a) Nii saab riigi osaluse selles ettevõttes panna Eesti tulevikueesmärgi teenima ka ilma, et **peaks** aktsiaid **müüma** (PM 09.09.05)
- (b) Seejuures **peaks** aga **vastama** ka Eesti arengu rahastamist puudutavatele küsimustele (PM 21.02.05)
- (c) Ühiskond **ei pea** selle tõttu **kannatama** (PM 12.04.05)
- (d) Kümned tuhanded inimesed **pidid** põgeneses **maha jätma** oma lähedased inimesed ja põlised kodud (PM 08.03.05)
- (e) Selle saavutamine oleks võimalik ka vastutustundliku eelarvepoliitikaga, kuid siis **tuleb tõdeda**, et nt riiklike pensione Euroopa keskmiseni viia pole niipea võimalik. (PM 19.04.05.)
- (f) **Valida tuleb** üks eesmärk ja sellele kõik muu **allutada** (PM 19.04.05)
- (g) Sõjas rängalt kannatanud rahvana **tuli** meil ka rahu tingimustes **üle elada** tuhandete inimeste hukkamine, küüditamine ja tagakiusamine. (PM 08.03.05.)
- (h) Hoopis Eestil **tuleb otsustada**, kus ja millal lepingule alla kirjutada (PM 14.01.05)

Agendita deontiliste konstruktsioonide hulgas torkab silma üsna tihe poolfraseoloogiliste, ütlejale endale suunatud metatekstuaalsete kinnisväljendite

esinemus. Materjali hulgas oli selliseid väljendeid vaid *tulema*-verbiga, kuigi ka *pidama*-verb oleks tähenduse poolest võimalik (vrd *peab ütlema*, *peab nentima*)

- (a) **Tuleb nõustuda**, et lipuheiskamise kultuur paraneb väga aeglaselt, seda ei mõjuta ei seadusepügalad, ei ajakirjanduse irisemine. (EPL 22.02.05.)
- (b) Selle saavutamine oleks võimalik ka vastutustundliku eelarvepoliitikaga, kuid siis **tuleb tõdeda**, et nt riiklike pensione Euroopa keskmiseni viia pole niipea võimalik. (PM 19.04.05.)
- (c) **Tuleb rõhutada**, et “uuendused” Vene poliitikas ei kujuta endast midagi üllatavat ega isegi uut. (EPL 20.01.05.)

Nende näidete puhul jääb mulje, et ütleja ise on primaarne deontiline agent ja lugeja on sekundaarne. Tegu on eelkõige mentaalsete või verbaalsete protsessidega, konkreetseid endale suunatud materiaalseid protsesse poliitikud deontilistena ei esita. Samas esineb uurimismaterjalis tervikuna agendita materiaalseid protsesse palju, aga need on tõlgendatavad kui ütlejast väljapoole suunatud, st kellegi *tuleb majandada*, *tuli kasutada*, *tuleb parandada*, *tuleb rakendada*, *tuleb kõrvaldada* jne. Sellistel agendita materiaalsetel protsessidel on siiski üldistav deontiline sisu, mis võib hõlmata lisaks indefiniitsele kolmandale ka autorit ja lugejat.

Teised verbirühmad on väiksemad, esinedes üsna võrdselt nii deontilise agendiga (a) kui agendita (b), ja nende põhjal on raske järeldusi teha.

- (a) Kahjuliku tehingu teinud juhid **ei tohi jätkata** linna asutustes. (PM 25.02.05.)
- (b) Võimu nimel **võib** igäühele **andestada**. (PM 3.03.05.)

2.3. Deontiline agent

Kokku on uuritud materjali hulgas 217 näidet deontilise agendiga ja 177 näidet deontilise agendita direktiivsuse kohta. Seega esineb agendiga näiteid 40 võrra rohkem.

Järgnevalt võtan lähema vaatluse alla protsessid, mille puhul deontiline agent on lauses esindatud, ja vaatlen, mis liiki on subjekt, keda kohustatakse, ning kuivõrd on deontilise agendi valik seotud protsessiliigiga. T. van Leeuweni liigitusele toetudes vaatlen agente neljas rühmas: individualiseeritud agendiga protsessid (*Rahvastikuminister Rummo peab otsustama /.../*), kollektiivse agendiga protsessid (*Juhatus võiks kokku tulla /.../*), indefiniitse agendiga protsessid (*Keegi peaks tegema /.../*), elutu, s.t. metafoorse agendiga protsessid (*Eesmärgid peavad aitama /.../*). (Leeuwen 1996)

Tabel 4. Deontilised agendid

	Kollektiivne agent	Elutu (metafoorne) agent	Individuaalne agent	Indefiniitne agent	Kokku
<i>Pidama</i>	89	30	10	6	135
<i>Tulema</i>	12				12
<i>Võima</i>	12	7	5		24
<i>Tohtima</i>	6	2			8
<i>Saama</i>	4		1	1	6
<i>Vajama, vaja jt</i>	3	4	3		10
<i>Muud vahendid</i>	12	7	3		22
KOKKU	138	50	22	7	217

Kolmveerand kõigist protsessidest, mida poliitikute meelest peaks tegema või ei tohiks teha, on ootuspäraselt suunatud kollektiivsele agendile (138 näidet). Poliitikud on ettevaatlikud konkreetsete adressaatide kõnetamisel: uuritud materjalis oli vaid üks näide, kus deontiline agent oli esitatud konkreetset ja nimepidi, aga ka sel juhul pole tegemist kohustamise, vaid deontilisuse pehmema variandi, lubatusega

- (a) Rahvastikuminister Rummo **võib rääkida** survest, mida tema ametkonnale on avaldatud Eesti kodakondsuse saamise lõdvendamiseks. (EPL 14.02.05.)

Individuaalsete agentide rühm on üsna väike, kokku vaid 22 näidet. Enamasti nimetatakse individuaalset agenti funktsiooni järgi. Näiteks olid agentideks: (erinev)

minister (3 näidet), valitsusjuht, pereliige, loomaarst, koolijuht, sotsiaaltöötaja, inimene, pensionär, tark, klient, koolipidaja, õpilane, Jüri või Jaan.

- (a) Loomaarst **peab tegema järeldused** ja andma soovitusi. (PM 12.04.05.)
- (b) Sahkerdamine kohaliku võimutäiuse piires ulatub sageli kõrgematesse koridoridesse, sest maid ja metsi **võib** vallavõimu abil **osta** ka minister. (PM 12.04.05.)

Suurima rühma 6 näitega individuaalsete agentide hulgas moodustas *mina*-agent, kus poliitik ise oli nii autoriteediks kui ka agendiks.

- (a) Riigipeana lasub mul **kohustus** ja vastutus toetada oma rahva usku, mida saan teha kõige paremini siis, kui olen sellel päeval koos oma rahvaga. (PM 8.03.05.)
- (b) Ma tajun selget **vajadust** õige pea **analüüsida** Eesti missioonide strateegiat ja määrata siht tulevikuks. (EPL 21.04.05.)

Kollektiivse agendi puhul on tähelepanuväärne, kui sageli representeerivad poliitikud ennast osana kollektiivist: kõige sagedamini esinev kollektiivne agent on *meie* (55 korda), järgnevad *Eesti* (20 korda), *riik* (5 korda), *valitsus* (5 korda), erinev *ministeerium* (4 korda), *seaduseandja* (3 korda – lugesin selle Riigikogu tähenduses kollektiivseks agendiks), *linn* (3 korda). *Meie* esines 36 juhul materiaalse protsessi agendina (a), 10 korral mentaalse protsessi agendina (b), 6 juhul verbaalse protsessi agendina (c) ja 3 korral passiivses seisundiprotsessis (d).

- (a) Ma ei arva, et **peaksime** Tartu maantee ehitusele ette jäävate kinnistute omanikele **maksma** ulmelisi summasid. (PM 28.02.05.)
- (b) Meile **võib** see **meeldida** või mitte, kuid enamik välisinvestoreid näeb Eestit eelkõige odava tööjõuga piirkonnana /.../. (PM 23.03.05.)
- (c) Pärast seda **saame** jälle **rääkida** vasak- ja parempoolsest poliitikast, koalitsioonist ja opositsioonist. (PM 17.03.05)

- (d) Ajaloos tagurpidi rännates saab meile selgeks, et tulevikus võivad paljud asjad olla teisiti kui tänapäeval, kuid me ise **ei tohi jääda** mineviku lõksu. (PM 10.05.05.)

Eesti esines agendina materiaalsetes protsessides 16 korral (a), mentaalsetes protsessides 3 korral (b) ja korra passiivses seisundiprotsessis.

- (a) Eesti **peab** ise **looma** kapitali, kaupadest rääkimata, ja seda eksportima, üle piiride viima. (EPL 25.02.05.)
- (b) Kahjuks **ei saanud** Eesti ka pärast Teist maailmasõda oma tulevikku vabalt **valida**. (PM 8.03.05.)
- (c) Reformierakond loodi omal ajal selge nägemusega, et Eestist **peab saama** Euroopa Liidu ja NATO täieõiguslik liige ning Ameerika Ühendriikide liitlane. (EPL 14.02.05.)

Ka agentsõna *riik* oli igal 5 juhul agendina materiaalsetes protsessides.

- (a) Riik **ei peaks tegema** kodanike eest valikuid, vaid tagama olukorra, kus kodanikud oleksid informeeritud ja saaksid teha teadlikumaid valikuid. (PM 28.01.05.)
- (b) Põhiseadus **kohustab riiki** ja kohalikke omavalitsusi **pidama** vajalikul hulgal ja kättesaadavas kauguses üldhariduskooli ning **tagama** eranditult kõigile lastele kvaliteetse ja kättesaadava hariduse. (PM 21.01.05.)

Valitsus kui agent esines oma 5 näitega samuti ainult materiaalsetes protsessides.

- (a) Ma ei näe jätkuvalt praeguse jandi kõrval objektiivseid takistusi, see valitsus **võinuks töötada** valimistest valimiseni. (PM 21.03.05.)
- (b) Selle asemel, et haigusrahade asjus isiklike arvamusi avaldada, **võiks** valitsus **alustada** hoopis teisest otsast ja vastata küsimustele, millele ka eelmine valitsus vastust leida ei suutnud. (PM 2.05.05)

Ka erinevad *ministeeriumid* olid agentsõnaks kokku 4s näites, sh korra passiivsetes seisundiprotsessides (a) ja 3-l juhul materiaalsetes protsessides (b).

- (a) Ei jaksa meist keegi otsustada kohe, et haridus- ja teadusministeerium **peab olema** pealinnas tagasi, ehkki teaduses pole kombeks viga lõpmatuseni pikendada. (PM 12.04.05.)
- (b) Seega **tuleb** eelkõige justiitsministeeriumil, majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumil ja rahandusministeeriumil seljad **kokku panna /.../**. (PM 4.02.05.)

Sageduselt on veel mainimisväärsed kollektiivsete agentidena *seaduseandja* ja *linn*, mis kumbki esinesid 3-l korral, sh *seaduseandja* korra mentaalses (a) ja kahel juhul materiaalses protsessis (b) ning *linn* ainult materiaalses protsessides (c).

- (a) Tänavu kevadel seisab Riigikogu raske valiku ees: seaduseandja **peab otsustama**, kui kaua veel patrullivad meie sõdurid Bagdadi tänavatel. (PM 19.01.05.)
- (b) Seadusandja ei tohi piiritleda nende õiguste kasutamist ebamõistlike kriteeriumidega. (PM 20.01.05.)
- (c) Meie arusaamad, kuhu linn oma rahanatukest **investeerima peaks**, on Keskerakonna omadest erinevad. (PM 25.02.05.)

Tabel 5. Kollektiivsete agentide protsessiliigitus

	Mentaalne protsess	Materiaalne protsess	Verbaalne protsess	Passiivne seisundi-protsess	KOKKU
<i>meie</i>	10	36	6	3	55
<i>Eesti</i>	3	16	-	1	20
<i>riik</i>	-	5	-	-	5
<i>valitsus</i>	-	5	-	-	5
<i>ministeerium</i>	-	3	-	1	4
<i>seaduseandja</i>	1	2	-	-	3

<i>linn</i>	-	3	-	-	3
KOKKU	14	70	6	5	95

Tabelist 5 järeldub, et kollektiivse agendiga deontiliste protsesside jaotus vastab deontiliste protsesside üldliigitusele – ülekaalus on materiaalsed protsessid. Kui kollektiivseid agente kokku oli 138, siis tabelis 5 esitatud 95 näidet on kõige sagedamini esinevate agentsõnade kohta. Lisaks nendele esinesid veel kollektiivsete agentidena *õpetajad, pojad, rahvad, vallad, inimesed, juhid, lapsed, elanikud, maksumaksjad, ettevõtjad, eakad, vutisõbrad* jmt. Kuna aga need agendid esinesid enamasti ühekordselt, nende näidete juures pikemalt peatunud ei ole.

(a) On mõistlik eeldada, et mitte kõik naaberriigi vutisõbrad **ei pruugi** siinseid **seadusi täita** ja seetõttu tuleb saata sajad politseinikud neid ohjeldama. (PM 2.05.05.)

(b) Sellele, et eakatel pensionitõusu **vaja on**, ei vaidle keegi vastu. (PM 15.04.05.)

Suuruselt järgmise rühma, kokku 50 näidet, moodustasid deontiliste agentide hulgas elutud ehk metafoorsed agendid. Ehkki pea 3 korda väiksem rühm, võrreldes kollektiivse agendiga, on elutute agentide suhteliselt suur hulk ootuspärane ja räägib poliitilise teksti abstraktsusest ja ebakonkreetsusest, nagu kollektiivse agendi poole pöörduminegi. Poliitikud viitavad meelsamini sellele, kuidas asjad peaksid olema (*põhimõtteks peab olema arusaam*) ja mis peaks juhtuma (*protsessid peavad kiirenema*), aga hoiduvad liiga konkreetsest osutamisest, kes peaks mida tegema. Siia liituvad agendi objektiveerimise jutud (*koostoime võib tekitada olukorra, seadus nõuab kulude tasumist*). Elutute agentide hulgas esinesid agendid kõige rohkem materiaalses protsessides (30 näidet), passiivsetes seisundiprotsessides (19 näidet) ja korra mentaalses protsessis, näiteid agentidest verbaalses protsessides ei olnud. Kuna elutute agentide rühm ei ole suur, pole seal ka agentide esinemissageduse kohta suurt statistikat võimalik teha. Korduvateks agentideks oli passiivsetes seisundiprotsessides *põhimõte* (3 korda) ja *eesmärk* (2 korda)

- (a) Ühiskonna põhimõtteks **peab olema** arusaam, et töö teeb jõukaks ja heaolu on võimalik saavutada ainult tööga. (PM 6.05.05.)
- (b) Püstitatavad eesmärgid **peavad olema** seejuures piisavalt saavutamatud, sest ainukene realistlik poliitika on teatavasti taotleda võimatut. (PM 19.04.05.)

Materiaalsetes protsessides elutute agentidega esines vaid agentsõna *raha* rohkem kui korra – 3-s näites.

- (c) Tervishoiu lisaraha **võiks tulla** riigieelarvest ja dividendide ravimaksustamisest. (EPL 23.03.05.)
- (d) Eelnõu seletuskiri ütleb targalt, kuid segaselt: pearaha **peab tagama** efektiivsele mudelkoolile toimetuleku ja investeerimissuutlikkuse vaid pearahast laekuvate summade alusel. (PM 21.03.05.)
- (e) Kas raha **peab teenima** inimesi või inimesed raha? (PM 21.02.05.)

Teised agentsõnad esinesid elutute agentidega materiaalsetes protsessides ühekordsetena, näited olid mitmekesised: *koostoime, valimisotsus, kaalumine, karistus, paremvaade, arutamine, eelarve* jne.

Väike rühm moodustus indefiniitsetest agentidest – vaid 7 näitelausest. Sellesse rühma kuuluvad indefiniitsete asesõnadega agendid. Neid võiks tinglikult nimetada ka üldistatud osalisteks. Sellised agendid esinesid eranditult materiaalsetes protsessides, 6 näidet oli *pidama-* ja üks näide *saama-*verbiga.

- (a) Aga seni **saab** igäüks meist oma elu ja äri paremaks **teha** nutikate ideede leidmise ja elluviimisega, olgu selleks siis pehmed helkurid või puust tulbid. (EPL 16.05.05.)
- (b) Kuid on kaks eri asja, kas parandad oma vead ise või **peab** seda **tegema** keegi teine. (PM 12.04.05.)

Ka agendita impersonaalsed näitelauseid esinesid kõige rohkem materiaalsetes protsessides. Kokku esines impersonaalne agent materiaalsetes protsessides 141 näites,

verbaalsetes protsessides 15, mentaalsetes protsessides 14 näites, näites ja passiivsetes seisundiprotsessides 7 näites. Suurim rühm agendita lausetest moodustus *tulema*-verbiga, mille näiteid kokku oli 99, sh materiaalseid protsesse 80, näide (a); mentaalseid 8, näide (b); verbaalseid 9, näide (c) ning passiivseid seisundeid 2, näide (d).

- (a) Tööjõuturul **tuleb kaotada** nihe nõudluse ja pakkumise vahel ning anda vastus, kuidas me tulevikus leiame tasakaalu võõrtööjõu, tööaja ja pensioniea, tööpuuduse vähendamise ja tööjõu suunamise vahel. (PM 6.05.05.)
- (b) Peamine aga, mida **tuleb mõista** ja mida uus valitsus erinevalt eelmisest paistab mõistvat, on see, et Tallinna kui Eesti Vabariigi pealinna liiklusemured ei ole lahendatavad ainult tallinlaste jõul. (PM 24.05.05)
- (c) Siis **tuleks** see ka **välja ütelda** ja mitte jätta tuhandeid õpilasi virelema üha halvenevasse hariduskeskkonda, kuni koolid lõplikult välja surevad. (PM 21.03.05.)
- (d) Loomulikult **tuleb olla** karm korruptantidega. (PM 6.05.05.)

Direktiivsuse väljendamise analüüs poliitikute arvamuskirjeldustes näitas, et deontilise modaalsuse ülekaal oli silmnähtav ning kõige rohkem kasutati deontilistes konstruktsioonides *pidama*-verbi. Laiendatud ainekuga deontilisuse analüüsis oli samuti *pidama*-verb ülekaalukaim väljendusvahend ning talle järgnes statistiliselt *tulema*.

Deontiliste protsesside vaatlus näitas, et poliitikute arvamuskirjeldustes on direktiivsus suunatud pigem välistele kui sisemistele protsessidele: suures ülekaalus olid materiaalsed protsessid, mentaalsed, verbaalsed ja seisundiprotsessid olid kõne all kordi harvem. Kõige enam viidati materiaaalsete ja mentaalsete protsesside deontilisusele *pidama*- ja *tulema*-verbiga. Suurim erinevus nende verbide deontilistes konstruktsioonides seisneb viitamises agendile. *Pidama*-verbiga väljendatud deontilisus on konkreetsem ja seostub enamasti agendiga: selliseid *pidama*-verbi näiteid oli 135, agendita 18. *Tulema*-verbiga väljendatud deontilisus on enamasti impersonaalne: agent oli representeeritud 12 näitelause agendita 99 vastu. Ilmselt on põhjus nende tähenduses esinevas ranguses. *Tulema*-verbiga deontilised laused on üldsõnalisemad

võib olla ka tarindi grammatilise struktuuri tõttu – modaalne *tulema* on ühepöördeline, subjektita, impersonaalse tähendusega verb, mille puhul agenti saab väljendada üksnes sekundaarse tegijamäärusega (*kellel tuleb midagi teha*). Seevastu *pidama*-verbiga konstrueeritakse struktuurilt normaallause (*kes peab midagi tegema*) ja sisult umbisikulisena saab teda kasutada vaid sekundaarselt (*peab märkima, et...*). Muidugi mõjuks konkreetsus poliitiku mainele positiivselt. Kui agent on nimetatud, siis lugeja võtab poliitikut kui autoriteeti, kes oskab täpselt öelda, kes ja mida mingi olukorra parandamiseks tegema peab.

Samas tekitab konkreetsus rohkem vaidlusi, vastuväiteid ja hinnanguid. Seetõttu jätavad poliitikud sagedamini mainimata, kellele nende suunised mõeldud on, kui seda adressaati täpselt väljendavad. Kui autoriteet nimetab, kellele tema käsk/kohustus mõeldud on, siis teeb ta seda enamasti üldistatult. Agendianalüüs toob esile tendentsi, et poliitikud kasutavad kõige sagedamini sisult ja/või vormilt mitmuslikke adressaate, sh väga sageli pronoomenit *meie*. Teisel kohal sageduselt on *Eesti* ja neile järgnevad kollektiivsubstantiivid *riik, valitsus, ministeerium, seaduseandja, linn* jne. Mitmusevormis kollektiivagendid on nt *õpetajad, pojad, rahvad, vallad, inimesed, juhid, lapsed, elanikud, maksumaksjad, ettevõtjad, eakad, vutisõbrad* jmt. Tõeliselt erandlik on direktiivse agendi rollis nimepidi nimetatud konkreetne poliitik. Analüüsiainestiku ainus selline näide ei väljendanud kohustust, vaid deontilise modaalsuse pehmemat varianti – lubatust. Agendita deontiliste konstruktsioonide hulgas torkab silma üsna tihe poolfraseoloogiliste, ütlejale endale suunatud metatekstuaalsete kinnisväljendite esinemus.

3. Deontiline modaalsus eri tekstiliikides

Uurimuses selles osas käsitletav materjal pärineb eesti kirjakeele korpusest. Analüüsisin kolme allkorpust: teadustekstide korpust, mille allkorpuse moodustavad 1980ndate teadustekstid, ajakirja Horisont 1996-2003 aasta näited ja 1999-2002 a. doktoritööd; ilukirjanduse 1990ndate ja 1980ndate allkorpust ning ajakirjanduskorpuse 1990ndate näiteid. Sellise valiku kasuks otsustasin, kuna need korpused on proportsionaalselt ühesuurused ja võimaldavad adekvaatsemaid järeldusi teha.

Päringud sooritati järgmise suurusega korpustest:

- Teadustekstid 934000
- Ilukirjandustekstid 852000
- Ajakirjandustekstid 865000

Jälgin kolmes allkorpuses kahe kõige sagedasema deontilist modaalsust väljendava modaalverbi esinemust: *pidama* ja *tulema*. Alljärgnevas tabelis 6 on ära toodud tüveotsingute tulemused *pidama* ja *tulema* kohta. Need on esialgsed lausete hulgad, kust pole veel välja korjatud deontilise modaalsuse näiteid. Et hiljem deontilise modaalsuse esinemise proportsioonid paremini välja joonistuksid, esitataksegi selline tabel.

Tabel 6. *Pidama-* ja *tulema-*verbi tüvepäringute osakaal allkorpustes

	Korpuse maht	sh <i>pidama</i>	sh <i>tulema</i>
Teadustekstid	934000	1994	1601
Ajakirjandustekstid	865000	2818	2404
Ilukirjandustekstid	852000	2949	2523
KOKKU	2651000	7761	6528

3.1. *Pidama-* ja *tulema-*verbi tähendustest

Kuna käesolev peatükk oma põhiosas keskendub *pidama-* ja *tulema-*verbi uurimisele, siis antakse alljärgnevalt ka ülevaade nende verbide varasematest uurimistulemustest. Uurimuses vaatluse all olevaid verbe on käsitletud eri aspektidest varemgi. Heiki-Jaan

Kaalepi ja Kadri Muischneki poolt koostatud „Eesti keele sagedussõnastikus“, mis sisaldab 9700 kirjakeele sagedamat sõna, asuvad verbide hulgas *pidama* ja *tulema* lausa esirinnas. Täpsemalt siis *tulema*-verb 3. ja *pidama*-verb 4. kohal. (Kaalep jt 2002: 154)

„Eesti keele seletussõnaraamatu“ järgi on *tulema*-verbi primaarseteks tähendusteks (eesmärgile osutamata) lähenedes liikuma (a) ja eesmärgipäraselt lähenedes kuhugi (või kusagilt) liikuma (b). Lisaks neile tähendustele on *tulema*-verbil ka modaalne tähendus, mis üksnes 3. isikus *da*-infinitiiviga kannab tähendust vaja olema, kohustatud või sunnitud olema, *pidama* (c). (EKSS 2004: 401-403)

- (a) *Eemal maanteel liigub keegi, ei saa aru, kas **tuleb** või läheb.*
- (b) ***Tule** minu juurde!*
- (c) *Enne söömist **tuleb** meil käsi pesta.*

Erinevalt *tulema*-verbist on *pidama*-verbi esmane tähendus EKSSi järgi just modaalne ning kannab tähendust kohustatud või sunnitud olema midagi tegema (a). Sekundaarseteks tähendusteks on põhjust, alust omama või olema; sobivaks, otstarbekaks, vajalikuks osutama (b). Kolmandane tähendus on *pidama*-verbil kavatsema, plaanitsema; midagi plaanis, ettenähtud olema (c). (EKSS 2002: 285-286)

- (a) *Lapsed **peavad** vanemate sõna kuulama.*
- (b) *Enne minekut **peame** natukene sööma.*
- (c) ***Pidite** ju Pärnusse sõitma.*

Mati Erelt eristab *pidama*-verbil modaalset ja postmodaalset tähendust. Modaalseteks tähendusteks on agendikeskne, s.o dünaamiline (a) ja deontiline (b) ning episteamiline domeen (c). Lisaks neile eristab Erelt postmodaalseid kavatsuse tähendust (d), avertiivset (e) ja kvotatiivset (f) tähendust.

- (a) *Ma **pean** mütsi pähe panema, sest väljas on juba külm.*
- (b) *Sa **pead** varsti koju minema.*
- (c) *Ta **peab** küll rumal olema, et niisuguse võimaluse kasutamata jättis.*

- (d) *Ma **pidin** täna linna minema, aga mõtlesin ümber.*
- (e) *Ta **pidi** üllatusest pikali kukkuma.*
- (f) *Juta **pidi** haige olema. (Erelt 2001: 8-9)*

Agendikesksele vajalikkusele keskendudes nendib Erelt, et dünaamilise ja deontilise modaalsuse vahel puudub selge piir ning sageli on võimalik lauseid tõlgendada mõlemat moodi. Põhjuseks peab autor deontilise modaalsuse kujunemine dünaamilisest, nt

***Peame** olema valmis vastu astuma mis tahes agressioonile. See on meie kõigi ühine soov ning seda nõuab meilt ka ühiskond.*

Agendikeskne *pidama* võib lisaks indikatiivile esineda ka konditsionaalis, saades siis nõrgem kohustuse tähenduse, nt

*Valitsus **peaks** arvestama sellega, et põlevkivi hinna järsk tõus tõstab kohe ka elektrienergia hinda.*

Sarnaselt van der Auwera ja Plungianiga (1998: 85) on Erelt seisukohal, et *pidama*-verbi kolmas modaalne tähendus epistemiline vajalikkus on nn järeldusliku evidentsiaalsuse alltüüp, mis võib esineda nii indikatiivis (a) kui ka konditsionaalis (b). Viimasel juhul osutab see sündmuse tõenäolisusele, kuid mitte kindlale toimumisele.

- (a) *Ta **peab/pidi** küll rumal olema, kui ta sellest kohast loobus.*
- (b) *Elamuseadusandlust tuntakse üldiselt halvasti, ehkki see on meil massitiraažis ilmunud ja **peaks** olema kättesaadav igale asjast huvitatule.*

Pille Penjam tõdeb oma magistritöös (2005: 34, ka 2006: 33-41), et *tulema*-verbi modaalse kasutuse kujunemine on toimunud läbi tähenduse üldistumise, mil täistähenduslik verb on reanalüüsitud abiverbiks ning sel moel on ta abiverbina omandanud tiheda seotuse teiste lauseliikmetega ning kaotanud võime muutuda pöördes ja arvus.

Ilona Tragel peatub oma väitekirjas „Eesti keele tuumverbidest“ ka *pidama-* ja *tulema-*verbil. *Pidama-*verbi puhul esitab ta infinitiiviga näiteid, mis väljendavad tegevuse sooritamise kohustust (deontiline vajalikkus) (a) ning sekundaarse tähendusena eristab ta modaalsust kui vajadust (b). Tragel toetub oma tähendusliigitustes Ereltile ning lisaks modaalsetele tähendustele eristab ka postmodaalseid avertiivset, kvotatiivset ja kvotatiivset-evidentsiaalset tähendust (Tragel 2003: 33-34).

- (a) *Me peame selle ära tegema.*
- (b) *Ma pean ennast kokku võtma.*

*Tulema-*verbi puhul eristab Tragel lausa 11 sihtmõistet: (1) konsekutiiv, kontinuatiiv, hortatiiv (eesti seriaalikonstruktsioon), venitiiv (markeerib liikumist (kõneleja või deiktilise keskme) suunas; (2) benefaktiiv, staatuse muutus, tulevik, proksimatiiv, eesmärk ja (3) ablatiiv (lokatiivne, ajaline) lähiminevik. Eesti keeles väljendab aga konstruktsioon [N_{Ad} tuleb V_{da}] kohustust:

Töö tuleb teha valmis 20. maiks. (Tragel 2003: 31)

Kadri Muischnek on oma väitekirjas „Verbi ja noomeni püsiühenditest eesti keeles“ liigitanud *pidama-*verbi transitiivseks ning tõdeb, et *pidama* on tugiverbi moodustuse seisukohast produktiivne. Produktiivseks peab autor oma valimis *pidama* tugiverbina esinemist 4,6 % kõigist esinemistest, samas modaalverbina kasutati verbi *pidama* u 7 % korpuse esinemistest (Muischnek 2006: 18).

Muischneki uuritud püsiühendite hulgas oli *tulema-*verbiga püsiühendeid, mida esines rohkearvuliselt, 3: *toime tulema, meelde tulema, pähe tulema*. *Pidama-*verbiga püsiühendeid mahtus statistikatabellisse vaid 1: *silmas pidama*. (Muischnek 2006: 83-84)

Uurides kaht erinevat modaalverbi – *pidama* ja *tulema* – tuleb deontilise modaalsuse seisukohast eriliselt silmas pidada ka vormierinevusi. Mõlemad verbid väljendavad

kohustuslikkust, ent lausemallides on erinevused. Deontilisust sisaldab *pidama* + *ma*-infinitiiv ja *tulema* liitpredikaadina koos *da*-infinitiivis verbiga.

3.2. Ainestiku ülevaade

Tabelis 6 on näha, et *pidama*-verb andis u 1000 näite võrra suurema tulemuse kui *tulema* otsing. Hoolimata sellest, et *tulema* on polüseemiline, ent modaalne funktsioon on tal sekundaarne (EKSS 2002: 403), samas kui *pidama* esmane kasutusfunktsioon on just modaalne (EKSS 1995: 285). Mõlema verbi päringute hulk on pöördjärjestuses võrreldes allkorpuste mahuga, st suurim teadustekstide korpus andis kõige vähem näiteid ja vähim ilukirjandustekstide korpus andis kõige enam näiteid.

Peale tüvepäringute sooritamist, mida tehti arvuti otsingumootori abil, vaadati üksiklausel laused läbi deontiliste konstruktsioonide leidmiseks. Deontilisi konstruktsioone esines *tulema*-verbiga päringulausete hulgas kokku 3164. Seega veidi alla poole kogu päringumahust moodustasid deontilist tähendust kandvad näited. Alljärgnevas tabelis on võrreldud arvulisi erinevusi korpuse tervikmahu, korpuse tüvepäringute ja deontilise päringu vahel.

Tabel 7. *tulema* tüvepäringute ja deontiliste päringute vahekorrad allkorpustes

	Korpuse maht	sh <i>tulema</i>	sh deontiline <i>tulema</i>
Teadustekstid	934000	1601	1202
Ajakirjandustekstid	865000	2404	1331
Ilukirjandustekstid	852000	2523	631
KOKKU	2651000	6528	3164

Nagu tabelist 7 selgub, esineb *tulema*-verb deontilises tähenduses kõige enam teadustekstides, mis tüvepäringu järgi andis vähima näitelause hulgaga. Ehk siis kõige väiksema näitelause arvuga teadustekstide allkorpus sisaldab kõige rohkem deontilise modaalsuse näiteid (vähemasti *tulema*-verbiga on see nii). Kõige suuremaks *tulema*-rühmaks oli esmase tüvepäringu järgselt ilukirjandustekstide allkorpus, selle

läbivaatamisel aga jäi deontilisi konstruktsioone järgi kõige vähem. See on ootuspärane, kuna ilukirjandustekstis kui narratiivis on loomulikult rohkesti *tulema*-verbi otseses liikumistähenduses. Liikumistähendus on eeldatav ka ajakirjandustekstides, ebatõenäolisem aga teadustekstides. Ka ajakirjandustekstide allkorpus vähenes ca 1000 näite võrra, ent säilitas proportsionaalselt oma teise koha sageduse skaalal.

Peale *pidama*-verbiga näidete ülevaatamist selgus, et deontilisi konstruktsioone esines nende hulgas 5725 juhul, st kõikidest *pidama* näidetest, mida oli kokku 7761, üle poole kandsid deontilist tähendust. Alljärgnev tabel 8 annab täpse ülevaate.

Tabel 8. *pidama* tüvepäringute ja deontiliste päringute vahekorrad allkorpustes

	Korpuse maht	sh <i>pidama</i>	sh deontiline <i>pidama</i>
Teadustekstid	934000	1994	1457
Ajakirjandustekstid	865000	2818	2105
Ilukirjandustekstid	852000	2949	2163
KOKKU	2651000	7761	5725

Erinevalt *tulema*-verbist, kus suurim allkorpus sisaldas vähim deontilisi konstruktsioone, säilib *pidama*-verbi juures algne pingerida. Suurim ilukirjanduskorpus oma 2949 näitega sisaldab ka kõige rohkem deontilisi konstruktsioone – 2163. Samas kõige väiksem teadustekstide allkorpus annab ka kõige vähem deontilisi näiteid – 1457. Sarnaselt *tulema*-verbiga on ka *pidama* puhul statistiliselt teisel kohal ajakirjandustekstide allkorpus, mille 2818st näitest koguni 2105 on deontilised.

Tabel 9. *pidama* ja *tulema* deontiliste päringute vahekorrad allkorpustes

	deontiline <i>tulema</i>	deontiline <i>pidama</i>
Teadustekstid	1202	1457
Ajakirjandustekstid	1331	2105
Ilukirjandustekstid	631	2163
KOKKU	3164	5725

Tabelist 9 nähtub selgelt, et *pidama*-verb on igas allkorpuses tavalisem deontilisuse väljendaja kui *tulema*-verb. Teadustekstide verbivõrdluses ei ole deontilise tähendusega verbide hulga erinevus väga suur, *pidama* esineb u 250 näite võrra enam deontilistes

konstruktsioonides kui *tulema*. Ajakirjandustekstid on juba rohkem deontilisuse poolest *pidama*-verbi kesksed, erinevus verbide vahel on pea 1000 võrra *pidama* kasuks. Ilukirjandustekstides on aga deontilise *tulema*-esinemine hoopis harvem, üle kolme korra rohkem oli ilukirjandustekstides deontilisi konstruktsioone *pidama*-verbiga.

Pidama-verb erinevalt *tulema* verbist on oma põhitähenduselt modaalne, tema iseseisev leksikaalne tähendus on sekundaarne, erinevalt *tulema*-verbist, mille leksikaalse tähendusega näiteid oli väga suur hulk ning mis siinses uurimuses välja jäid. Siinse materjali puhul on küsimus eeskätt *pidama*-verbiga väljendatavates modaalsuse liikides ja deontiline modaalsus on *pidama*-verbi tavalisim tähendus.

Alljärgnevalt antakse statistiline ülevaade, milliseid erinevaid vorme *tulema* ja *pidama*-verbiga kogu korpuses leidis. Kõigepealt *pidama*-verbi vormistatistika.

Tabel 10. *pidama*-verbi vormistatistika allkorpustes

<i>Pidama</i> -verb	Teadus- tekstid	Ajakirjandus- tekstid	Ilukirjandus- tekstid
<i>pean</i>	13	33	168
<i>pead</i>	4	13	72
<i>peab</i>	662	722	453
<i>peame</i>	36	97	43
<i>peate</i>	4	7	19
<i>peavad</i>	183	244	64
<i>pidin</i>	6	11	99
<i>pidid</i>	41	44	86
<i>pidi</i>	105	156	579
<i>pidime(te)</i>	5	13	10
<i>peaks</i>	370	750	429
<i>pidanud</i>	28	15	141
KOKKU	1457	2105	2163

Tabelist 10 nähtub, et eri tekstiliikides on vormieelistus erinev. Teadustekstides esines deontiline *pidama* kõige enam kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pöördes (a). Kokku oli selliseid näiteid 662. Teiseks sagedasemaks deontiliseks vormiks teadustekstides on *pidama* tingivas kõneviisis, mida uuritud materjali hulgas oli kokku 370 näidet (b)

- (a) TEA1980\ttt0038 Aerosooldesinfektsioonil **peab** generaator **pihustama** desinfektsioonilahuse peenteks osadeks .
- (b) TEA1980\ttt0027 Sageli kinnitatakse , nagu **peaks** kõigil organisatsiooni liikmetel **olema** üks ja sama eesmärk .

Kõige enam sealjuures on *peab* + *olema* vorme. See viitab teadusteksti kirjeldavale tekstitüübile: teadustekstides kirjeldatakse, milline olukord on või milline ta peaks olema. Kirjeldavale tekstitüübile on iseloomulikud konkreetsed või abstraktsed staatilised seisundiverbid. Kindla kõneviisi kasutus viitab teadustekstide konkreetsusele, sellele, et kõik esitatu on juba faktidega tõestatud ning see, kui kasutatakse deontilisi konstruktsioone, ei sobi selle kõrvale tingimuslikkusele või ebamäärasusele viitavad tingiv kõneviis või mõni teine nõrgemat kohustamist sisaldav verb.

Tekstitüüpide aspektist vaadatuna seostub tingiv kõneviis põhjendava ja argumenteeriva tekstitüübiga ja kirjeldamise kõrval on just argumenteerimine teadustekstile iseloomulik tekstiloome eesmärk. Teadustekstide *pidama* konditsionaalide analüüs näitab pigem deontilise kohustatuse pehmendamist. Autoriteet (teadlane) ei esita kohustust alati kindlana, vaid pigem tõenäolisena.

Ajakirjandustekstides esines pea täiesti võrdsel hulgal kõige enam *pidama* tingivas kõneviisis - 722 näidet (a) ja kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pöörde vorme - 750 näidet (b).

- (a) AJAE1990\tat0736 Normaalses ühiskonnas **peaks saama** väärtpabereid **osta** ja **müüa**, kuid kahjuks ei ole see Eestis võimalik enne oma raha kehtestamist.
- (b) AJAE1980\tat0763 Tootja **peab olema** ka täiesti iseseisev ja tema tulud peavad sõltuma vaid töö efektiivsusest.

Ajakirjandustekst on päevakajaline, olenevalt teemast ja probleemi pakilisusest tulebki neis näidetes välja verbikasutuse erinevus. Kindlas kõneviisi kasutatakse neist asjust kirjutades, millega tegelemine on kiireloomuline, möödapääsmatu, ainuvõimalik. Tingiv kõneviis on näidetes, mille olemus on veidi spekulatiivsem, pakutakse välja

mingi variant, mille kasutamine ei ole möödapääsmatu, küll aga soovituslik. Tingiva kõneviisi esinemine neis ajakirjanduskorpuse näidetes on nii sage kui ilukirjanduse ja teaduskirjanduse näidetes kokku.

Ilukirjandustekstides oli kõige sagedasemaks *pidama*-verbi vormiks lihtmineviku ainsuse 3. pööre. Kuna proosatekst tihti jutustabki ümber juba varem toimunud sündmusi, siis igati loogiline on lihtminevikus *pidama* kõige sagedasem kasutus. Lihtminevikus *pidama*-verbiga lauseid esines kokku 579, näide (a). Lisaks lihtmineviku vormidele moodustavad enam-vähem võrdselt suure hulga näited kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pöörde – 453 näitelauset (b) ja tingivas kõneviisis 429 näidet (c).

- (a) ILU1990\ilu0057 Tuhlam mõtles viivu , asja **pidi** tõsiselt **kaaluma** .
- (b) ILU1980\stkt0063 " Keegi **peab** ometigi **sõna võtma** ! " nõuab Trenkma .
- (c) ILU1990\ilu0070 Vähemalt kingad **peaks ära võtma** , mõtles Adrian oma selle öö viimase mõtte .

Proosatekstile on iseloomulik, et direktiivsus on suunatud konkreetsetele tegevustele, seegi on seotud ilukirjanduse kui jutustava tekstitüübiga, narratiivile on iseloomulikud konkreetsed tegevusverbid. Tingiv kõneviis ilukirjandustekstides annab lisaks kohustamise pehmendamisele ka tõenäosusvarjundi.

Järgnevalt antakse ülevaade *tulema*-verbi vormistatistikast tekstiliikide lõikes.

Tabel 11. *tulema*-verbi vormistatistika allkorpustes

<i>Tulema</i> -verb	Teadus- tekstid	Ajakirjandus- tekstid	Ilukirjandus- tekstid
<i>tuleb</i>	899	911	304
<i>tuleks</i>	92	266	41
<i>tuli</i>	97	135	256
<i>tulnud</i>	13	19	27
<i>tulevat</i>	1		3
KOKKU	1202	1331	631

Deontiline *tulema* on ühepöordeline verb. Ilona Tragel on vaadelnud oma doktoriväitekirjas eesti keele tuumverbe ning ütleb, et eesti keeles on *tulema*-verbi

primaarne tähendus konstruktsioonis [N_{Ad} tuleb V_{da}] kohustus, nt *Töö tuleb teha valmis 20. maiks*. (Tragel 2003: 31), mis siinseski uurimuses põhjendab selle vormi ülekaalu deontilist modaalsust väljendavate *tulema*-konstruktsioonide hulgas.

Ülekaalukalt sagedasim vorm on *tulema*-verbiga kindla kõneviisi oleviku 3. pööre kõikides tekstiliikides (vt tabel 11). Kõige rohkearvulisem oli ajakirjandustekstide rühm oma 911 näitega (a), järgnes pea sama suure näidetehulgaga teadustekstide rühm (b) ning vähim näiteid oli ilukirjandustekstides – kokku 304, näide (c).

(a) AJAE1980\tat0763 Leiti, et see asi **tuleb** kiiresti **lahendada**.

(b) SEGATEA/DR0009 Kõige olulisemaks **tuleb** **pidada** saadud andmete representatiivsust ehk esinduslikkust .

(c) ILU1990\ilu0051 **Värvata** **tuleb** isiklik advokaat , kes siis kaitseks su huve nagu lõvi .

Kuna uurimuse edasiseks eesmärgiks oli vaadelda, mis tüüpi protsessiosalisi eri tekstiliikides deontilise agendina representeeritakse, siis materjali paremaks haldamiseks, kärbiti kõik korpused ühesuurusteks. Edasine protsessi- ja agendianalüüs toimus 200-näitelauselistes allkorpustes. Kuna vormi poolest andsid kõige suurema näitelausete hulga mõlema verbi puhul kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pööre, siis tundus otstarbekas võtta just need vormid uurimisobjektiks. Kokku 1200 erinevat näidet, 200 *tuleb*-vormi igast allkorpusest ja 200 *peab*-vormi igast allkorpusest. Näitelausete hulk on kindlasti piisavalt suur, et nende põhjal annaks teha adekvaatseid järeldusi.

3.3. Deontiliste protsesside liigid

Käesolevas peatükis vaatlen allkorpuste kaupa, mis liiki kohustuslikku tegevust deontilisuse autoriteet deontiliselt agendilt nõuab. Lähtun verbide funktsionaalsest liigendusest materiaaleteks, mentaalleteks, verbaalleteks ja passiivseteks

seisundiprotsessideks. Materiaalsed protsessid konstrueerivad tegelikku või kujuteldavat muutust, liikumist või tegevust. Neil on tavaliselt mingi konkreetne, tajutav tulemus. Mentaalsed protsessid väljendavad mõtlemist, tundmist, tahtmist, tajumist, verbaalsed protsessid tähistavad sõnumi edastamist. Suhteprotsessid kirjeldavad seisundit või olemist. Protsessi liik on seotud kindlate osalejarollidega. Materiaalse protsessi primaarne osaline on aktiivne tegija, mentaalse protsessi osaline on mõtleja, tundja, tahtja, verbaalse protsessi osaline on ütleja, seisundiprotsessi osaline on passiivne seisundis olija. Järgnevates tabelites on protsessid liigitatud veel ka selle järgi, kas protsessiosaline (deontiline agent) on lauses nimetatud (a, b) või mitte (c, d). *Pidama-*verbiga väljendatud protsessi agent on süntaktilise funktsiooni järgi vormistatud lause subjektiks, ühepöörde deontilise *tulema-*verbi juurde subjekt kuuluda ei saa, selliste lausete tegevussubjekt ehk protsessi agent on lauses kõige sagedamini tegijamäärus adessiivis, aga on ka muid vormivariante.

- (a) TEA1980\0070 Ajami võimsus **peab olema** suurem pumba võllile antavast võimsusest ajamis kulutatava võimsuse võrra .
- (b) SEGATEA/DR0011 Teabeasutuses **tuleb** säilitamisel **rakendada** minimalistlikku lähenemist .
- (c) HORIZONT1999 Seepärast **peab teadma** , kuhu mingi materjal sobib .
- (d) HORIZONT1996 Tõsi , teadlasi ei saa sundida , kuid **tuleb** väga selgelt välja **öelda** , et riik peab nende küsimuste lahendamist ülioluliseks ning leiab oma nappidest vahenditest selleks ka raha .

Teadustekstides esindatud protsessid esitatakse alljärgnevas tabelis statistiliselt nii *pidama-* kui *tulema-*verbiga, analüüsitakse nii agendiga kui agendita lausenäiteid.

Tabel 12. Teadustekstide protsessiliikide statistika

TEADUS- TEKSTID		<i>pidama-verb</i>	<i>tulema-verb</i>	KOKKU
Materiaalne protsess	agendiga	106	7	113
	agendita	14	174	188
Mentaalne protsess	agendiga	7	2	9
	agendita	4	5	9
Verbaalne protsess	agendiga	1		1
	agendita	2	10	12
Passiivne seisundi- protsess	agendiga	64		64
	agendita	2	2	4
KOKKU		200	200	400

Tabelist 12 nähtub, et teadustekstides on ülekaalus materiaalsed protsessid, seda nii agendiga kui ka agendita näidetes. Vaadeldes esmalt *pidama-*verbi, selgub, et agendiga *pidama* esineb kõige enam materiaalses protsessides – kokku 106 näidet (a) ning vähem passiivsetes seisundiprotsessides - kokku 64 juhtu (b). Mentaalsete (c) ja verbaalsete (d) protsesside osakaal on väga väike, vastavalt siis 7 mentaalset ja 1 verbaalse protsessi näide:

- (a) TEA1980\trt0029 Sellest järeldub , et põikpindel **peab** varras **kandma** koormust tasandis , mis läbib ristlõike paindekeskme .
- (b) TEA1980\trt0026 Projekt **peab olema** selge ja ülevaatliku struktuuriga ning kooskõlas arvuti tehniliste võimalustega .
- (c) HORISONT2000 Sellest ju norskamine sõltubki ja kirurg **peab** seda **teadma** .
- (d) HORISONT2000 See on väga hea küsimus , nagu ütlevad poliitikud , kui nad vastata ei oska , aga **vastama peab** .

Agendita *pidama* näiteid oli proportsionaalset väga vähe, ent ülekaalus olid sealgi materiaalsed protsessid, mida kokku oli 14 (a), järgnesid mentaalsed protsessid 4 näitega (b) ning võrdselt kahe näitega verbaalsed (c) ja passiivsed seisundiprotsessid (d):

- (a) TEA1980\ttt0038 Eriti **peab kontrollima** söödakünade ning põrandamattide aluseid ja sisustuse nurki .
- (b) HORIZONT2000 Selleks **peab teadma** normaalse lihase pingust .
- (c) HORIZONT2000 Arusaamiseks **peab nimetama** mõne keha või koha , mille läheduses ta viibib .
- (d) HORIZONT1998 Kuid selleks **peab olema teada** igamehe saadud kiiritusdoos .

Erinevalt *pidama*-verbist, mille näited esinesid ülekaalukalt agendiga, on *tulema*-verb enamasti ilma agendita. Kokku oli agendiga *tulema*-näiteid vaid 9 ja nad esinesid 7-1 juhul materiaalses (a), kahel korral mentaalses (b) protsessis:

- (a) SEGATEA/DR0011 Teabeasutuses **tuleb** säilitamisel **rakendada** minimalistlikku lähenemist .
- (b) SEGATEA/DR0007 Organisatsioonis **tuleb mõista** , kuidas erinevaid suhteid tasakaalustada ning milliseid oskusi selleks vajatakse .

Agendita *tulema* näiteid oli uuritud materjali hulgas 191. Ka nende analüüsist nähtus, et teadustekstides on ülekaalus materiaalsed protsessid. Impersonaalne agent oli *tulema*-verbiga materiaalses protsessis tegev 174-s näites (a), verbaalsete protsesside juhtumeid oli 10 (b), 5 näidet oli mentaalsete (c) ning 2 passiivsete seisundiprotsesside kohta (d):

- (a) SEGATEA/DR0009 Appi **tuleb võtta** suhtarvud .
- (b) HORIZONT1996 Siinkohal **tuleb** ära **mainida** piirangud , mida teleteksti ülekandele seab SECAM värvistandard .
- (c) SEGATEA/DR0007 Kõik need tunnused teevad uurija tegevuse keerukaks , sest **tuleb mõelda** , kuivõrd organisatsiooni liikmed uurimuses osalevad ning kuivõrd kasutatakse kvantitatiivseid või kvalitatiivseid uurimismeetodeid .
- (d) SEGATEA/DR0012 Koolis **tuleb jätta** usina lapse mulje .

Ajakirjandustekstides esindatud protsessid tuuakse välja alljärgnevas tabelis verbide kaupa ning eraldi esitatakse ka agendiga ja agendita näited.

Tabel 13. Ajakirjandustekstide protsessiliikide statistika

AJAKIRJANDUS- TEKSTID		<i>pidama</i> -verb	<i>tulema</i> -verb	KOKKU
Materiaalne protsess	agendiga	129	26	155
	agendita	7	148	155
Mentaalne protsess	agendiga	5	1	6
	agendita	4	11	15
Verbaalne protsess	agendiga	2	3	5
	agendita	4	10	14
Passiivne seisundi- protsess	agendiga	47		47
	agendita	2	1	3
KOKKU		200	200	400

Ajakirjandustekstides olid nii *pidama*- kui *tulema*-verbiga ülekaalus materiaalsed protsessid ja seda nii agendiga kui agendita näidetes. Peatudes esmalt *pidama*-verbi juures, nähtub tabelist 13, et *pidama*-verb esines agendiga kõige enam materiaalses protsessides - kokku 129 näidet (a), järgnesid 47 juhuga passiivsed seisundiprotsessid (b) ning väga vähe näiteid oli mentaalsete - kokku 5 (c) ning verbaalsete protsessidega, vaid 2 (d):

- (a) AJA1990\ee1439 Raha peab aga **tegema** raha , on meilgi lõpuks aru saadud .
- (b) AJAE1980\tat0806 Ja selliste abinõude mõju peab olema senisest tõhusam.
- (c) AJA1990\ee1426 Eesti rahvas peab endale **teadvustama** , et Kogani sõnad alternatiivvõimust on reaalne oht , mida tuleb ennetada valitsuse /ka Rahvarinde/ radikaalsete sammudega vene kogukonna enda poole võitmiseks .
- (d) AJAE1980\tat0516 Rajooninõukogu peab oma sõna **ütleva**, et Eesti poisid ei peaks enam sellises kohas sõjaväes olema, kus pole ühtegi teist eestlast.

Agendita lausenäiteid esines *pidama*-verbiga väga vähe, kokku vaid 17 juhtu. Neist 7 olid materiaalsete protsesside näited (a), võrdsest 4 näitega olid esindatud mentaalsed

(b) ja verbaalsed protsessid (c) ning 2 näidet esines ka passiivsete seisundiprotsessidega (d)

- (a) AJA1990\ee1439 Et leida " Liivi Lahel " töökohta , **peab oskama** vähemalt kaht võõrkeelt .
- (b) AJA1990\rh1466 Ohtu **peab tajuma** .
- (c) AJA1990\rh1452 Olles objektiivne , **peab ütleva** , et nendes rajoonides oli sademeid möödunud aastal rohkem kui Eestis keskmisena .
- (d) AJA1990\ol1662 Küsimuse lõplikuks lahendamiseks **peab olema** oma katus pea kohal .

Tulema-verb erinevalt *pidama*-verbist, esines märksa rohkem agendita lausetes ja agendiga näiteid oli vaid 30. Neist 26 esinesid materiaalsetes protsessides (a), 3 verbaalsetes (b) ja üks näide mentaalsetes protsessides (c):

- (a) AJAE1980\stat0503 Peale satelliidi viimist orbiidile **tuleb meeskonnal teha** mitu sõjalise otstarbega eksperimenti.
- (b) AJAE1980\tat0844 Kuid oma tegevuses **tuleb tal lävida** inimestega nende tööpostil, neid tundma õppida ja kontrollida ajal, kus igamees peab tööl olema.
- (c) AJAE1980\tat1016 Põngerjas ristas naabrionu pärast veretööd Loll- Jussiks ega võta kuuldagi manitsust, et täiskasvanuid **tuleb austada**.

Agendita *tulema*-verbiga moodustasid suurima rühma materiaalsete protsesside näited. 170st agendita *tulema* näitelausest oli 148 materiaalsete protsesside kohta (a). Peaaegu võrdselt oli näiteid mentaalsete (11 näidet) ja verbaalsete protsesside (10 näidet) kohta (b, c). Passiivsete seisundiprotsesside näiteid oli agendita *tulema*-verbiga 1 (d):

- (a) AJAE1980\tat0518 Selleks **tuleb kasutada** õiguslikult põhjendatud ja objektiivseid kriteeriume.
- (b) AJAE1980\stat0500 Järelikult **tuleb** tõsiselt **mõelda**, kuidas majanduse püsikindlust tõsta.

(c) AJAE1980\tat0627 Ja siingi **tuleb öelda**, et asutused, kellele soojatorud paneme, on väga passiivsed.

(d) AJAE1980\tat0634 Esimeste poolt ja viimaste vastu **tuleb** tõepoolest... **olla**.

Ilukirjandustekstides esindatud protsessid esitatakse järgnevas tabelis nii agendiga kui agendita *pidama-* ja *tulema-*verbi kohta.

Tabel 13. Ilukirjandustekstide protsessiliikide statistika

ILUKIRJANDUS- TEKSTID		<i>pidama-verb</i>	<i>tulema-verb</i>	KOKKU
Materiaalne protsess	agendiga	100	47	147
	agendita	15	128	143
Mentaalne protsess	agendiga	19		19
	agendita	2	12	14
Verbaalne protsess	agendiga	2	1	3
	agendita	6	6	12
Passiivne seisundi- protsess	agendiga	50	1	51
	agendita	6	5	11
KOKKU		200	200	400

Tabelist 13 nähtub, et ka ilukirjandustekstides on nii agendiga kui ka agendita näidete puhul ülekaalus materiaalsed protsessid. Statistiliselt järgmise suurema rühma moodustavad passiivsed seisundiprotsessid, järgnevad mentaalsed protsessid ning vähim rühm moodustub verbaalse protsessi näidetest. Agendiga *pidama*-verb annab suurima näidete hulga materiaalses protsessides, kokku 100 näidet (a), järgneb 50 näitega passiivsete seisundiprotsesside rühm (b), 19 näitega mentaalsed protsessid (c) ning vaid 2 näidet agendiga verbaalsete protsesside kohta (d).

(a) ILU1990\ilu0245 Sellega **peab tegelema** ametiühing , hinde-vaidekomisjon .

(b) ILU1990\ilu0182 " Mingi jälg ju **peab** tema matmisest kusagil **olema** . "

(c) ILU1990\ilu0204 Toimetaja **peab** täpselt **teadma** , mida meie trükisõnas avaldada , mida mitte .

(d) ILU1990\ilu0032 << Ma ju ütlesin , Sulle **peab** ikka mitu korda **rääkima** ...

Ka ilukirjandustekstides olid *pidama*-verbi puhul agendita näited olulises vähemuses. Kokku esines agendiga näiteid 27, sh 15 oli materiaalse protsesside näiteid (a), 6 passiivsete seisundiprotsesside näiteid (b), 6 näidet oli verbaalsete protsesside (c) ja 2 mentaalsete protsesside kohta (d).

- (a) ILU1990\ilu0016 **Istuma peab** klassitubades pinkidel - niimoodi on nähtud ette.
- (b) ILU1990\ilu0009 Aga naisega **peab olema** õrn ...
- (c) ILU1990\ilu0223 Ja seda **peab ütlema** , et su naine on teistsugune .
- (d) ILU1990\ilu0254 Emast **peab** hästi **mõtleva** .

Tulema-verbiga olid ilukirjandustekstides ülekaalus agendita näited. Agendiga näiteid esines kokku 49, sh suurima rühma moodustasid materiaalses protsessides näited (a), mida kokku oli 47. 1 näitega olid esindatud verbaalsed protsessid (b) ning passiivsed seisundiprotsessid (c).

- (a) ILU1990\ilu0647 Ja läbi pargi **tuleb** meil nii või teisiti **minna** koos . "
- (b) ILU1980\stkt0027 Nüüd siis peaks Aivar Muldmets tema ette ilmuma ja neil **tuleb** see ebameeldiv jutt ära **rääkida** .
- (c) ILU1980\stkt0050 Aga endale **tuleb** kindlaks **jäada** .

Agendita *tulema*-rühm oli 151-näiteline. Ka protsessiliikide poolest oli agendita tulema ilukirjandustekstides mitmekesisem kui agentidega rühm. Kõige rohkem esinesid impersonaalsed agendid materiaalses protsessides, kokku 128s näites (a). Suurusjärgult teise rühma moodustasid 12 näitega mentaalsed protsessid (b). 6 näitega olid esindatud verbaalsed (c) ja 5 näitega passiivsed seisundiprotsessid (d).

- (a) ILU1980\stkt0022 Ekspluateerijat **tuleb eksproprieerida** , oli teda veenda püütud .
- (b) ILU1990\ilu0013 Aga **karta tuleb** , karta **tuleb** kolhoosiski .
- (c) ILU1980\stkt0027 Aga Aivariga **kõneleda tuleb** .

(d) ILU1980\stkt0032 Pingis **tuleb** nii **olla** , ütles vanapiigast käsitööõpetaja Maua kohta , kes esimeses pingis hästi sirge seljaga istus .

Allkorpuste võrdluse tulemusena nähtus, et protsessiliikides tekstiliigiti suuremaid erinevusi ei ole. Kõikides allkorpustes olid ülekaalus materiaalsed protsessid, seda nii *pidama*- kui ka *tulema*-verbiga. Suurusjärk oli kõikide allkorpuste puhul kokku u 300 näite ümber. Kõige rohkem oli materiaalsete protsesside näiteid ajakirjandustekstides, järgnesid teadustekstid ja ilukirjandustekstid. Statistiliselt järgmise rühma moodustasid passiivsete seisundiprotsesside näited, mida kõige enam esines teadustekstides (68 tk), järgnesid ilukirjandustekstid (62 tk) ja ajakirjandustekstid (50 tk). Mentaalseid protsesse esines u 10 korda vähem kui materiaalseid protsesse. Kõige enam leidus mentaalsete protsesside näiteid ilukirjandustekstide allkorpuses, järgnesid ajakirjandustekstid ja teadustekstid. Verbaalseid protsesse oli kõige rohkem ajakirjandustekstide näidetes (kokku 19), järgnesid ilukirjanduse (15 näitega) ja teadustekstide (13 näitega) allkorpused.

3.3. Deontiline agent eri tekstiliikides

Eespool välja toodud deontilise modaalsuse esinemine korpuste kaupa näitab kohustuse väljendamise suurt sagedust mistahes korpuses. Taustinfona võiks lisada, et üheks erinevuseks, mis nende 3 tekstiliigi vahel on, on erinevus autoriteetides. Deontiline autoriteet on harva tekstis nimetatud, vaikimisi peetakse selleks teksti autorit. Üldistavalt võib siis öelda, et teadustekstis on kohustajaks teadlane ja teadusteksti temaatika reedab, millise eriala esindajaga on tegemist. Ilukirjandusteksti autoriteet on kirjanik. Vaieldavaks muutub see nende näidete puhul, kus üks tegelane kohustab teist millekski, samas autorit saab siiski alati pidada n.ö kaudseks autoriteediks. Kõige mitmekesisem rühm autoriteetide poolest on ajakirjandustekstid, kuna ajakirjanduse on suures osas sündmuste ja arvamuste vahendaja, lisaks professionaalsetele ajakirjanikele võtavad sõna poliitikud, esseistid, kriitikud, majandusanalüütikud, mis tahes

eluvaldkonna arvamusiidrid. Suure osa ajakirjanduslikust tekstist moodustavad tsitaadid ja refereeringud. Aga korpusanalüüsi lausenäited ei ole nii läbipaistvad, mis reedaksid koheselt autoriteeti, seega jääb kohustamise vormivaliku puhul ajakirjandustekstides spekulatsioonidele palju ruumi. Näha on, keda kohustatakse, aga kes on autoriteet, seda analüüsida pole võimalik

Autori varasemad uurimused agendiesinemise kohta deontilistes konstruktsioonides (Mandra 2005) on andnud *pidama-* ja *tulema-*verbi kohta huvipakkuvaid tulemusi. Bakalaureusetöökä tehtud analüüsist poliitikute arvamuskirjanduses nähtus, et *pidama-*verb esines deontilisena enamasti koos agendiga ja *tulema-*verb agendita. Erinevuse põhjusena pole alust näha teadlikku valikut, vaid kummagi modaalverbi erinevat alusestruktuuri. *Tulema-*verbiga deontilised laused on üldsõnalisemad võib olla ka tarindi grammatilise struktuuri tõttu – modaalne *tulema* on ühepöördeline, subjektita, impersonaalse tähendusega verb, mille puhul agenti saab väljendada üksnes sekundaarse tegijamäärusega (*kellel tuleb midagi teha*). Seevastu *pidama-*verbiga konstrueeritakse struktuurilt normaallause (*kes peab midagi tegema*) ja sisult umbisikulisena saab teda kasutada vaid sekundaarselt (*peab märkima, et...*). Samasuguse tulemuse andis ka siinne analüüs teadustekstide 200 *pidama* ja 200 *tulema* deontilise konstruktsiooni kohta. Alljärgnevatel tabelitel on toodud agendiesinemise erinevused. Lisaks sellele tuuakse ka toetudes Leeuwenile eraldi välja, milline on agendi liik, kas individuaalne, kollektiivne, indefiniitne, elutu (metafooriline) või agendita. Käesolevas uurimuses eristatakse agendiliigituses individuaalset agenti, kelle puhul vaadeldakse ka esitusviisi, kas ta on identifitseeritud nime või ameti järgi. Eristatakse kollektiivset agenti, mille hulgas vaadeldakse kollektiivsubstantiivide, morfoloogilise mitmuse või kvantitatiivse rühmana esinemist. Elutute (metafoorsete) agentide puhul eristatakse abstraktsiooni ja objektivatsiooni. Neljanda rühmana eristatakse indefiniitset agenti, kes on esitatud indetermineeritult.

Järgneva analüüsi aluseks on 1200 erinevat näidet, 200 *tuleb-*vormi igast allkorpusest ja 200 *peab-*vormi igast allkorpusest.

3.3.1. Teadustekstide agendid

Alljärgnevas tabelis tuuakse välja teadustekstide agendiliigid verbide kaupa.

Tabel 14. Teadustekstide agendiliikide statistika

TEADUSTEKSTID	<i>pidama</i> -verb	<i>tulema</i> -verb	Kokku
Individaalne agent	1	1	2
Kollektiivne agent	22	5	27
Indefiniitne agent	47	3	51
Elutu (metafoorne) agent	108		107
Agendita	22	191	213
Kokku	200	200	400

Tabeli 14 põhjal on selgelt näha, et *pidama*-verb eelistab deontiliste konstruktsioonide puhul agendi olemasolu ning kasutab neid märksa mitmekülgsemalt kui *tulema*-verb. Kui *pidama* puhul oli agendi esinemise/ mitteesinemise vahekord 178/22-le, siis *tulema*-verbi puhul 9/191-le. Järgnevalt analüüsitakse agente lähemalt, püüdes leida tekstiliigiti seaduspärasusi agendiliigi ja protsessiliikide vahel.

Elutu agent

Nagu tabelist 14 järeldub, esineb teadustekstide deontilistes konstruktsioonides kõige enam elutuid (metafoorseid) agente – kokku 108, nt

- (a) HORISONT1999 Vallanduv ahelreaktsioon **peab** kõigi eelduste kohaselt **edenema** kiiremini kui kapsel laiali lendab .
- (b) TEA1980\sttt0015 Ökoloogiline monitooring **peab** regulaarselt **talletama** andmeid inimtegevusest tingitud muutuste kohta elustikus ja selle alusel prognoosima oluliste rahvamajandusmeetmete mõju loodusele .
- (c) TEA1980\ttt0030 Preparaat **peab olema** värske ja nõuetekohaselt säilitatud .

Teadustekst on kirjeldav tekst, mis kasutab staatilisi verbe (*olema*, *koosnema*, *sisaldama*, *seisnema* jne.) ja staatiliste verbidega seostub passiivne, „olukorras olev“

subjekt, mis enamasti on elutu. Ülalesitatud näidetest (b) ja (c) on selliste staatiliste verbidega esinevate elutute agentide näited. Deskriptiivne teadusktekst räägib asjadest ja nähtustest, kirjeldab, kuidas asjad on. Teiseks on teadustekstis palju iseeneslikke protsessiverbe, mis väljendavad, mis nähtusega toimub (*kasvama, suurenema, vähenema, arenema* jne), ülaltoodud näide (a). Selline on teadusteksti kui tekstiliigi üldomadus ja see ei muutu ka modaalsuse puhul, siis kirjeldatakse, kuidas asjad peavad olema ja mis nähtustega peab toimuma.

Kuna teadustekstides käsitletakse nähtusi, toiminguid, erinevate masinate ja süsteemide toimimist, siis elutu agendi esinemise suurim sagedus polegi eriti üllatav. Teadlane kui autoriteet kohustab mingit asja tegema/olema just nii, et saada vajalik tulemus. Teadustöö seisneb hüpoteesi tõestamises, seega kirjeldab autoriteet juba läbi proovitud etappe, mis viivad õige tulemuseni. Juba tõestatu kirjeldamine on deontilise modaalsuse ja elutu agendi sagedase koosinemise põhjuseks teadustekstides.

Teadustekstide elutud agendid on väga erinevad. Sageduse statistikat pole peaaegu mõtet tehagi, kuna kõige enam esineb üks agent kolmel korral (agentsõna *temperatuur*) ja korpusuuringute puhul ei oma ka üksiksõnad tähtsust. Theo van Leeuwen esitab ühe võimaliku osaliste kategoriseerimise variandina sellist umbisikulist osaliste esitamisi, mil osalised on abstraheritud või objekteeritud. (Leeuwen 1996: 59) Abstraherimise puhul on inimese asemel „tegijaks“ tema tegevused, omadused jm teda ümbritsev või temaga seotud situatsioon, objekteerimise puhul aga inimese tehtud „asjad“. Neid kaht rühma ühendabki see, et nad on inimesega seotud asjad ja nähtused, mis võivad täita lauses inimtegitaja rolli inimese asemel ning mida käesolevas töös on tervikuna liigitatud elututeks (metafoorseteks) agentideks.

Elutute agentide protsessiliigituse tulemusena nähtus, et suurima rühma moodustasid elutute agentidega materiaalsed protsessid, mida oli kokku *pidama*-verbiga 61 (a); suure rühma moodustasid elutu agendiga passiivsed seisundiprotsessid, mida esines 43-l juhul (b) ning vaid 4 näidet oli mentaalsete protsesside kohta (c).

- (a) TEA1980\0029 Sellest järeldub , et põikpindel **peab** varras **kandma** koormust tasandis , mis läbib ristlõike paindekeskme .

- (b) TEA1980\ttt0049 Arvutustööde objekti iseloomustabki veel nõue , et tööde tulem peab olema tellijate kasutatavas vormis .
- (c) HORISONT2001 Kõigepealt seda , et mis tahes erialal tegutsemiseks **peab** vastav valdkond inimest **erutama** .

Teadusteksti elutud agendid esinevad materiaalses protsessides enamasti objektiveeritud, st tegija on asi või nähtus, mille taga on aga kaudseks tegijaks inimene. Teadustekstis on selliseid näiteid käesolevas uurimuses kõige rohkem, kus tegelik tegija – inimene – on implitsiitne ja asjad peavad toimuma nagu iseenesest (a, b). Lisaks materiaalsetele protsessidele olen ka passiivsete seisundiprotsesside elutud agendid lugenud objektiveeritud agentideks, sest nende kasutuses erinevusi pole, hoolimata sellest, kas „objektid“ on inimtegevuse tagajärg või mitte (c, d).

- (a) TEA1980\ttt0026 Koostatud programm **peab töötama** ja täitma ülesannet , milleks ta on määratud .
- (b) TEA1980\ttt0058 Eriti hoolikas katseline kontroll **peab järgnema** detailide ja koostude konstruktsiooni muudatustele .
- (c) HORISONT1999 Selleks **peab** aga vastav rahvastikupoliitika **olema** plaanitud ligikaudu kolme põlvkonna pikkuse ajavahemiku ehk ca 75-80 aasta peale ette .
- (d) TEA1980\ttt0049 Arvutustööde objekti iseloomustabki veel nõue , et tööde tulem peab olema tellijate kasutatavas vormis .

Inimese tegevused esinesid teadustekstide elutute agentide hulgas tunduvalt vähem. Selliseid abstraheeritud agente oli vaid 9, nt

- (a) TEA1980\ttt0018 Riskitegurid ja nende võimalik vältimine **peab kajastuma** terviseõpetuses .
- (b) TEA1980\sttt0008 Õppetunni efektiivsuse tõstmine **peab saama** esmaseks abinõuks õpilaste ülekoormamise vältimisel .

Vormi uurimise seisukohast on teadustekstides *pidama*-verbi deontiliste näidete puhul üheks huvipakkuvaks nähtuseks ka see, et 200st näitest 66 oli *peab+olema* vorme, mis on märkimisväärselt suur hulk ning neist 43 esines elutu agendiga. See viitab teadusteksti kirjeldavale tekstitüübile: teadustekstides kirjeldatakse, milline olukord on või milline ta peab olema. Deskriptiivsele tekstitüübile on iseloomulikud konkreetset või abstraktsed staatilised seisundiverbid

Indefiniitne agent

Sageduselt teisel kohal oli teadustekstides indefiniitne agent, selliseid näiteid oli uuritava materjali hulgas kokku 50, sh *pidama*-verbiga 47 näidet. Kuna korpusnäited pole kuidagi temaatiliselt ühe ja sama tekstiga seotud, siis olen indefiniitseteks (st määramata, üldistatud) agentideks lugenud ka liiginimetused (*inimene, õpetaja, laps*). Neid indefiniitseid agente võib käsitleda kui „üks paljudest“ või „ükskõik kes antud rühmast“, nt

- (a) TEA1980\sttt0008 Koduülesandeid planeerides **peab** õpetaja nendele nõudmistele **orienteeruma** .
- (b) HORIZONT2001 Peamine religioosne kohustus , põhjus , miks moslem **peab** **alistuma** Allahile ja Tema tahtele , on tõestamine , et Allahi otsus (usaldada inimesele järelevalve kogu loodu üle) oli õige .

Need näited iseloomustavadki indefiniitseid agente just sellest vaatenurgast, et *ükskõik kes* õpetajatest **peab orienteeruma** nendele nõudmistele, *ükskõik millist moslemit vaadata, ta* **peab alistuma** Allahile. Indefiniitne agent ei ole kollektiiv, vaid keegi mingist kollektiivist või rühmast. Indefiniitseid agente ei olnud palju võrreldes elutute agentidega, aga sageduse statistika seisukohalt teisel kohal asuv rühm räägib selget keelt sellest, et ka teadustekstis autoriteet pigem kohustab kedagi anonüümset, indefiniitset kui kedagi konkreetset.

Lisaks liiginimetustele kuuluvad sellesse rühma ka nn üldistatud osalised, keda esitatakse enamasti indefiniitsete asesõnadega, nt *keegi, mingi, kõik*, näide (a). Samuti

loetakse siinses töös korpusuurimuse eripärast lähtudes indefiniitseteks agentideks ka asesõna nagu *ta*, näide (b).

- (a) TEA1980\sttt0008 Kuid kõik see , mis kabinetis olemas (ka õpetaja valmistatu ja kogutu) **peab rakenduma** igapäevasesse õppe-kasvatustöösse .
- (b) TEA1980\ttt0074 Ta **peab olema** keemiliselt võimalikult inaktiivne .

Indefiniitsete agentide hulgas sageduse kohta statistikat tehes saab välja tuua 3 erinevat agenti, kes esinesid igauks lausa 5-s näitelauses. Sellised agendid on *inimene*, asesõna *ta* ja *õpetajal pedagoog*. Agentsõna *inimene* ja asesõna *ta* sagedam esinemine impersonaalse agendina kui mõni muu agentsõna, on üsna loogiline. Kohustada kedagi inimest või mingit anonüümset kolmandat isikut on väga neutraalne ja selline neutraalsus on teadustekstile omane. *Ta* on enamasti tekstisisene viide ja mõne teise sama teksti lause abil identifitseeritav, aga korpuses on vaid üksiklaused ja isegi seda, kas *ta* on elus või elutu agent, saab otsustada kaudselt, lause verbi põhjal. Et nad siinses andmestikus on indefiniitsete agentide rühma kokku võetud, on seetõttu üsna tinglik. *Õpetaja* on siinses uurimuses sagedaseks agentsõnaks pigem juhuslikult. Samas on indefiniitsete agentidega näidetes tugevas ülekaalus liiginimetusega agendid, 40 näidet on liiginimedega agentidega, vaid 8 üldistatud osalistega.

Indefiniitne agent esines *pidama*-verbiga kõige enam materiaalses protsessides, kokku 32 näidet (a), 12 juhtu oli passiivsete seisundiprotsesside kohta (b) ning vaid 3 mentaalsete protsesside kohta (c).

- (a) HORIZONT1999 Kraadiõppetudeng **peab** päeva jooksul 100 pirni **vahetama** .
- (b) TEA1980\ttt0074 Ta **peab olema** keemiliselt võimalikult inaktiivne .
- (c) HORIZONT2000 Sellest ju norskamine sõltubki ja kirurg **peab** seda **teadma** .

Kollektiivne agent

Kollektiivseid agente esines uuritud materjali hulgas kokku 27, sh *pidama* andis 22 näidet. Kollektiivne agent esineb teadustekstides sellistes situatsioonides, kus autor oma juba väga kindlat nägemust kohustab teostama mitte elutul masinal või nähtusel, vaid

elusolendil, inimkollektiivil. Teadustekstide kollektiivsed agendid esinesid kõige enam kollektiivsubstantiividena kokku 19 näidet (a), kohanimelisi agente esines 2 juhul (b) ning morfoloogilise mitmuse näiteid oli *pidama*-verbiga vaid üks (c).

- (a) TEA1980\trt0027 Inimesed temas teevad ja organisatsioon **peab** selleks **kaasa aitama**.
- (b) HORIZONT2000 Bismarck oli olnud seisukohal , et Saksamaa **peab olema** tugev eelkõige Euroopa mandril .
- (c) HORIZONT2000 See on väga hea küsimus , nagu ütlevad poliitikud , kui nad vastata ei oska , aga **vastama peab** .

Kollektiivsed agendid esinesid enamikus materiaalsetes protsessides, mida kokku oli 14 (a), passiivsete seisundiprotsesside näiteid oli kollektiivse agendiga 7 (b) ning verbaalse protsessi näiteid oli üks, mis on esitatud eespool ainsa näitena morfoloogilise mitmuse kohta.

- (a) HORIZONT2000 Tagantjärele tarkusena jääb kõlama Bismarcki hoiatus , et Saksamaa **peab hoiduma** sõjast kahel rindel , üheaegselt läänes Prantsusmaa ja idas Venemaa vastu .
- (b) HORIZONT2000 Haigete hulk **peab olema** küllaldane statistiliselt usaldatavate andmete saamiseks .

Eraldi väärivad agendiuurimise seisukohast väljatoomist individuaalsed agendid, mida antud uurimuses esines *pidama*-verbiga vaid korra passiivses seisundiprotsessis, nt

- (a) HORIZONT1997 Eriti kõrge hinnangu Z. von Manteuffeli avastusele olevat andnud tema kaasaegne , tuntud Austria kirurg Anton von Eiselsberg oma ütlusega : " Et tulla niisugusele mõttele , **peab olema** geenius nagu Z. von Manteuffel . "

Nimeline individuaalne agent antud uurimuses on *Z. Von Manteuffel*, kus ta esineb sellises deontilises konstruktsioonis, kus talle viidatakse ja ehkki antud uurimuses oli selliseid näiteid vähe, on viitamisega seoses üksikisikud teadustekstis täiesti ootuspärased.

Tulema-verbi agendid

Lühidalt peatun ka teadustekstide *tulema*-verbi agentidel, mida oli vaid 9, sh erinevalt *pidama*-verbist, kus suurima rühma moodustasid elutud agendid, ei andnud *tulema*-verb ühtegi sellist näidet. See on jälle *tulema*-verbi eripära eesti keeles, ta ei saagi modaalsena seostuda muu kui inimesega, vrd *Tänav peab kulgema piki jõekallast*, aga * *Tänaval tuleb kulgeda piki jõekallast*.

Kollektiivseid agente esines uuritud materjali hulgas kokku 28 sh *tulema*-verbiga 5 juhul, see oli ka teadustekstides suurim agentide rühm selle tegusõnaga. Kollektiivsubstantiive oli nende agentide hulgas 3 (a) ja 2-s näites oli tegu mitmusliku vormiga (b).

- (a) SEGATEA/DR0001 Konventsiooni nr 173 " Töötajate nõuete kaitse kohta nende tööandja maksejõuetuse korral " ja samanimelise soovitus nr 180 kohaselt **tuleb** töötajate töötasunõuded **hüvitada** kas eesõigusnõudena või garantiasutuse poolt.
- (b) SEGATEA/DR0012 Täienduskoolituskursustel on pedagoogid täpsustanud , et kuigi nende töötasu on vabariigi keskmine , **tuleb** selle kättesaamiseks **vallata** kompetentsusi , mida seni õpitud ei ole .

Indefiniitsete agentidega lausenäiteid oli teadustekstides *tulema*-verbiga vaid 3, sh erandidult kõikide puhul oli tegu liigisõnaga (a). Üksiknäide esines ka individuaalse agendi kohta, ehkki tegu pole nimeliselt isikustatud agendiga, ent *tööinspektsiooni peadirektoreid* on vaid üks, on siinkohal see näide siiski selliselt liigitatud (b).

- (a) HORIZONT1996 Lähem tulevik näitab , kas turule jõuab kiiremini uue teletekstidekoodriga varustatud teler (ja tarbijal **tuleb oodata** kuni lubatud

HiText teleteksti ülekanded algavad) või algavad varem HiText ülekanded ja
tarbija hakkab telerivalmistajatelt uue dekoodriga telereid nõudma .

- (b) SEGATEA/DR0001 Töö autori arvates **tuleb** väga laiaulatusliku vallandamise korral kollektiivse vallandamise peatamise õigus **anda** tööinspektsiooni peadirektorile .

Agentide kõrval protsessidest rääkides oli teadustekstides eelistatuim protsessiliik materiaalne ning *tulema*-verbiga esines 6 näidet materiaalses (a), 2 näidet mentaalses (b) ja 1 näide verbaalses protsessides (c) agentide kohta. Alljärgnevad näited on esitatud meelevaldselt agendiliiki arvestamata.

- (a) SEGATEA/DR0012 Pedagoog väsis rohkem , sest sageli **tuleb** lapsega **töötada** peale tunde .
- (b) SEGATEA/DR0007 Organisatsioonis **tuleb mõista** , kuidas erinevaid suhteid tasakaalustada ning milliseid oskusi selleks vajatakse .
- (c) SEGATEA/DR0009 Iseenesestmõistetavaks ja aktsioomilaadseks on muutunud järgmised väited : - 4% rahulolematutest klientidest **tuleb** ise **kaebama** /.../

3.3.2. Ajakirjandustekstide agendid

Alljärgnevalt esitatakse tabeli kujul ajakirjandustekstide agendid liikide kaupa nii *pidama*- kui ka *tulema*-verbiga.

Tabel 15. Ajakirjandustekstide agendiliikide statistika

AJAKIRJANDUS- TEKSTID	<i>pidama</i> -verb	<i>tulema</i> -verb	Kokku
Individaalne agent	8	4	12
Kollektiivne agent	47	20	67
Elutu (metafoorne) agent	81		81
Indefiniitne agent	47	6	53
Agendita	17	170	187
Kokku	200	200	400

Tabelist nähtub, et sarnaselt teadustekstidega, eelistab ka ajakirjandustekst *pidama*-verbiga agendikasutust ja *tulema*-verbiga mitte. Agendi kasutamise/ mittekasutamise vahekord on üsna sarnane teadustekstide agendikasutusega – *pidama* puhul 183/ 17-le agendi kasuks ja *tulema* puhul 30/ 170-le agendi kahjuks. Samas on tähelepanuväärne see, et ajakirjandustekstides on *tulema*-verbiga agent olemas kolm korda sagedamini kui teadustekstides. Järgnevates alapeatükkides vaadeldakse agentide kaupa nende eritüüpe ja protsesse, kus ajakirjandustekstide agendid esinevad ning millistes seostes nad omavahel on. Kuna *pidama*-verb on agendikasutuse poolest mitmekülgsem kui *tulema*, esitatakse *pidama* agendid eraldi alapeatükkidena ja *tulema* agendid koondatult ühte peatükki.

Elutu (metafoorne) agent

Ajakirjandustekstid andsid suurima näidete hulga elutute agentidega. Kokku oli elutu agendiga 81 deontiliste konstruktsioonide näidet. Ajakirjandustekstide elutute agentidega esineb väga palju iseeneslikke protsessiverbe, mis väljendavad, mis nähtusega toimub, (a, b)

- (a) AJA1990\rh1473 EKE spordinõukogu on seisukohal , et asi **peab paranema** .
- (b) AJAE1980\tat0627 Veebruaris-märtsis **peab** neli südalinna katlamaja tegevuse **lõpetama**.

Siinsed korpusnäidete elutud agendid esinesid kõige enam materiaalsetes protsessides, kokku 51-s näites (a) ning 30 näidet oli passiivsete seisundiprotsesside kohta (b). Ajakirjandustekstides ei esinenud elutuid agente mitte kordagi mentaalsetes ega verbaalsetes protsessides.

- (a) AJAE1980\tat0986 Iga lül **peab** praegu omaette **suurendama** keskmist tootlust, kokkuhoidu ja kasumit.
- (b) AJAE1980\tat0763 Kui tähtaeg on pikem, siis **peab** ka protsent **suurem olema**.

Enamik ajakirjandustekstide elututest agentidest on objekteeritud agentide näited (a). Samuti on loetud objekteeritud agentide näideteks passiivsete seisundiprotsesside näited (b). Märkimisväärne rühm elutuid agente esines ajakirjandustekstides teonimedena (14 erinevat näidet), nt *ümberpaigutamine*, *ehitamine*, *isemajandamine*, *demokratiseerimine*, *otsustamine* jne (c, d). Teonimede suur hulk näitab, et autoriteedi meelest peaksid toimuma asjad iseenesest, kes nende tegude taga realselt olema peaks, ei mainita. Tegemist on elutute agentidega, mis aga ilma inimeseta toimuda ei saa.

- (a) AJAE1980\tat1101 Maareform **peab andma** kindlusetunde kõigile maal töötavatele inimestele ja tootmisvormidele.
- (b) AJA1990\ol1668 Kiri Soomest **peab olema käes** 2-4 päevaga .
- (c) AJAE1980\tat1072 Kuid parteisisese elu demokratiseerimine **peab** täielikult **välhistama** igasugused katsed lõhestada parteid ja luua fraktsioone.
- (d) AJA1990\rh1488 Igasugused rahvusest lähtuvad eelistused või vahetegemine inimeste vahel **peab Eestis olema välistatud** .

Kollektiivne agent

Pea poole vähem, võrreldes elutute agentidega, esines *pidama*-verbiga ajakirjandustekstides kollektiivseid agente. Kokku oli selliseid näiteid 47. Ajakirjandustekstide kollektiivsed agendid olid kõige enam kollektiivsubstantiivid, mida kokku esines 38 näidet (a); 5 juhul morfoloogilise mitmusega väljendatud kollektiivid (b) ja 4-s näites esinesid kohanimelised agendid (c)

- (a) AJA1990\ol1629 Linn **peab saama** sotsiaalsfääri arenduseks summasid nii itta kui läände saatvatelt ettevõtetelt .
- (b) AJAE1980\tat0859 Aga seepärast, et aktsiooni loosungiks olid sõnad: Soe **peab olema inimestel**, mitte dollaritel!
- (c) AJA1990\rh1488 Eesti **peab** võrdõigusliku liikmena **osalema** kõigis rahvusvahelistes organisatsioonides , kuhu kuulumist meie rahvas tunnistab vajalikuks .

Kollektiivsed agendid esinesid ajakirjandustekstides kõige enam materiaalsetes protsessides, mille näiteid oli 36 (a). Järgnes 7 näitega passiivsete seisundiprotsesside rühm (b) ning verbaalsed (c) ja materiaalsed protsessid (d) olid kumbki esindatud kahe näitega. Eraldi äramärkimist vajab see, et morfoloogilise mitmusega näited esinesid eranditult passiivsetes seisundiprotsessides.

- (a) AJAE1980\tat0806 Et aga ministeerium teatud toodangu vajalikus mahus valmistamise eest **vastutama peab**, seda näeb ette juba 1979. a. tuntud määrus planeerimise täiustamise kohta...
- (b) AJAE1980\tat0806 Kas on siis tõesti vaja, et lapsehoidjaid **peab mitu olema**.
- (c) AJAE1980\tat1076 Teiselt poolt saab ja **peab** ETL kui ühiskondlik organisatsioon **kaasa rääkima** ka Eesti poliitilise elus.
- (d) AJAE1980\tat1100 Ja tootja **peab** rohkem kui kunagi varem endale **aru andma**, kelle heaks ta töötab ja milleks kasutab vabariigi potentsiaali.

Indefiniitne agent

Indefiniitsete agentide hulk oli *pidama*-verbiga ajakirjandustekstides võrdne kollektiivsete agentidega, so 47 näidet. Indefiniitsete agentide hulgas on võimalik eristada järgmisi rühmi: liiginimetused, mida käesolevatest näidetest esines kõige rohkem – 24 näitelauset (a). Lisaks liiginimetustele kuuluvad sellesse rühma ka nn üldistatud osalised, keda esitatakse enamasti indefiniitsete asesõnadega, nt *keegi*, *mingi*, *kõik*, millega näiteid esines 19-1 juhul (b). Eraldi on loetud indefiniitseks agendiks asesõna *ta*, millega näiteid oli kokku 4 (c).

- (a) AJAE1980\stat0485 Kui müüja annab talongi vastu suhkru välja, **peab** ta talongi varda otsa **torkama**.
- (b) AJAE1980\stat0480 Kõik **peab olema** ajaloolises kontekstis, seoses eri piirkondade arenguga, vaid siis saab mõista, miks ta seda või teist teeb (või ei tee).

- (c) AJAE1980\tat0988 Ta tundis huvi, et ehk oodatakse neidu juba kodus, ehk **peab** ta juba **ära minema**.

Ajakirjandustekstide indefiniitne agent esines kõige enam materiaalsetes protsessides, millega näiteid oli kokku 36 (a), järgnesid 10 näitega passiivsed seisundiprotsessid (b) ning vaid ühe näitega mentaalsed protsessid (c).

- (a) AJAE1980\tat0807 Piiritsooni sõidu puhul **peab** tellija esitama dispetšerile vastava loa või muu sissesõitu lubava dokumendi.
- (b) AJAE1980\tat0844 Kuid oma tegevuses tuleb tal lävida inimestega nende tööpostil, neid tundma õppida ja kontrollida ajal, kus igamees **peab** tööl olema.
- (c) AJAE1980\tat0519 Meie toimetuse fotograaf ei saanudki liigse tagasihoidlikkuse tõttu kokkuleppele - peeti vist algajaks ärikaks -, seetõttu **peab** austatud lugeja leppima fotodega, mis laenatud arhitekt Ajango elu ja loomingut tutvustavast prospektist.

Individuaalne agent

Vähima agendirühma moodustasid ajakirjandustekstides *pidama*-verbiga individuaalsed agendid, kokku 8 juhtu. Siinse uurimuse korpusnäidete individuaalsed agendid on 7-s näites väljendatud nimeliselt (a) ning korra ametinimetuse (b) kaudu, mille taga üks konkreetne isik ning mis seetõttu ei kuulu indefiniitsete agentide hulka.

- (a) AJAE1980\tat0604 Poolunes nägi ta, et Simm **peab** talle magusaid kiidulaule **laulma**.
- (b) AJAE1980\tat1077 Argentinas on 14. mail valimised, mille tulemusena **peab** selguma riigi 43. president.

Ajakirjandustekstide individuaalsed agendid esinesid 6-s näites materiaalsetes protsessides (a) ja 2-s näites mentaalsetes protsessides (b).

- (a) AJAE1980\tat0604 Et Hindrey **peab** talle kojakunstnikuks **hakkama** ja Menning peab temast kui näitlejast lugu pidama.
- (b) AJAE1980\tat0604 Jürgenstein **peab** aga ülepea temast **lugu pidama**, kaks korda nädalas käsivangus mõnel Tartu käidaval uulitsal jalutama.

***Tulema*-verbi agendid**

Tulema-verb andis ajakirjandustekstides agentidega näiteid oluliselt rohkem kui teadustekstides. Ajakirjandustekstide agente oli *tulema*-verbiga kokku 30, sh suurima rühma moodustasid 20 näitega kollektiivsed agendid. Kollektiivsete agentide hulgas saab eristada suurima rühmana *meie*-agendiga näiteid, mida kokku oli 8 (a); morfoloogilise mitmuse rühma, milles oli näiteid kokku 6 (b) ning kollektiivsubstantiive, mis olid agendiks 6-s näites (c). Kohanimelisi agente ei esinenud kollektiivsete agentide hulgas *tulema*-verbiga. Mainida tuleb sedagi, et ajakirjandustekstide *tulema*-verbi kollektiivsed agendid esinesid eranditult materiaalsetes protsessides, teiste protsesside kohta näiteid ei esinenud.

- (a) AJAE1980\tat0767 Ja kui tellimused muutuvad, siis **tuleb** meilgi oma kartoteek **ümber teha**.
- (b) AJAE1980\tat0947 Just noortel **tuleb võidelda** selle nimel, et meie pea kohal oleks rahulik, selge taevas.
- (c) AJAE1980\stat0500 Nüüd **tuleb** ENSV Töökomiteel koos Hariduskomiteega **täpsustada** edasist tegevuskava.

Siinkirjutaja varasem uurimus poliitikute arvamuskirjandusest näitas, et poliitikud kasutavad *meie*-agenti kollektiivsetest agentidest kõige enam ja seda eriti *pidama*-verbiga, enamasti küll tingiva kõneviisiga, mis siis endale suunatud direktiivsust veidi pehmendab. Käesolev uurimus andis aga hoopis *tulema*-verbiga hulga *meie*-agentsõnaga lauseid, mis ilmselt on põhjendatav sellega, et uurimise all pole ainult arvamuskirjandus, vaid meelevaldne valim erinevaid ajaleheartiklitest pärinevaid näiteid.

Lisaks kollektiivsele agendile andis *tulema* ajakirjandustekstides agendinäiteid veel indefiniitse ja individuaalse agendiga. Ehkki rühmad on väga väiksed, esines indefiniitne agent, mida kokku oli 6 näidet 4-1 juhul materiaalses protsessis (a), korra mentaalses (b) ja korra verbaalses protsessis (c).

- (a) AJAE1980\stat0509 Sel juhul **tuleb** lehed muidugi ise kioskist **osta** ja ka ise ära saata.
- (b) AJAE1980\tat1016 Põngerjas ristas naabronu pärast veretööd Loll- Jussiks ega võta kuuldagi manitsust, et täiskasvanuid **tuleb austada**.
- (c) AJAE1980\tat0844 Kuid oma tegevuses **tuleb tal lävida** inimestega nende tööpostil, neid tundma õppida ja kontrollida ajal, kus igrames peab tööol olema.

Individuaalse agendiga oli *tulema*-verbil ajakirjandustekstides näiteid vaid 4, võrdselt 2 näitega olid esindatud materiaalsed (a) ja verbaalsed protsessid (b). Kolm näidet oli *mina*-agendiga, üks ametinimetusega *peaminister*, keda pole rohkem kui üks ning kes seetõttu klassifitseerub individuaalsete agentide hulka.

- (a) AJAE1980\stat0496 Uuel peaministril **tuleb lahendada** raske ülesanne - tõsta märgatavalt leiboristide populaarsust, sest tuleval aastal seisavad ees parlamendivalimised.
- (b) AJAE1980\stat0484 Mõistsin, et kunagi **tuleb** see siiski **ära rääkida**, sest mida kauem ma seda varjan, seda raskem on.

Ajakirjandustekstide agendikasutus oli *pidama*-verbiga teatud mõttes ühtlasem kui teadustekstides. Ehkki suurima agendirühma moodustasid samuti elutud agendid, järgnesid võrdse arvu näidetega kollektiivne ja indefiniitne agent. *Tulema*-verb aga andis oluliselt suurema arvu agendinäiteid võrreldes *tulema* agendikasutusega teadustekstide korpusnäidetes.

3.3.3. Ilukirjandustekstide agendid

Ilukirjandustekst kui narratiiv omab palju ühisjooni ajakirjandustekstiga, kus samamoodi autor jutustajana vahendab tegelaste sõnu, kasutades selleks ka otsekõnet.

Alljärgnevalt esitatakse analoogselt teadus- ja ajakirjandustekstidele tabeli kujul ilukirjandustekstide agendid liikide kaupa nii *pidama*- kui ka *tulema*-verbiga.

Tabel 16. Ilukirjandustekstide agendiliikide statistika

ILUKIRJANDUS- TEKSTID	<i>pidama</i> -verb	<i>tulema</i> -verb	Kokku
Individaalne agent	63	31	94
Indefiniitne agent	71	6	77
Kollektiivne agent	7	12	19
Elutu agent	30	-	30
Agendita	29	151	180
Kokku	200	200	400

Tabelist nähtub, et ilukirjandustekstide puhul on *tulema*-verb kõige agendikesksem, lausa 49 näidet on agendiga. Sealhulgas suurim rühm on individuaalsete agentidega, mida kokku on 31. Järgnevad 12 näitega kollektiivne agent ning 6 näitega indefiniitne agent. Ilukirjandustekstide agendid *pidama*-verbiga eelistavad teiste tekstiliikidega võrreldes teistsuguseid agente. Suurim agendirühm *pidama*-verbiga on ilukirjandustekstides 71 näitega indefiniitne agent, veidi vähem näiteid – 63 – esineb individuaalse agendiga, järgnevad elutu agent 30 ja kollektiivne agent 7 näitega. Ilukirjandustekstide agentide puhul tuleb eraldi välja tuua seda, et tekstiliigi erilisusest lähtuvalt on ilukirjandustekstide agendid asesõnaga *ta* rühmitatud individuaalseteks agentideks erinevalt teistest tekstiliikidest, kus need agendid paigutusid indefiniitsete agentide alla. Põhjuseks on ilukirjandustekstide massiline otsekõne kasutus, mis on nähtav ka korpusnäidetes ning neis on asesõna *ta* tekstisisene viide, mis tavaliselt (oma põhifunktsiooni järgi) viitab ühele inimesele. Teatud mõttes on see vaikimisi otsustus ning kontrollida selle alatist tõesust ei saa, sest vahel võib *ta* viidata ka elutule referendile, mis aga on siiski vähem tõenäoline.

Alljärgnevalt kirjeldatakse alapeatükkide kaupa agente lähemalt. *Tulema*-verbi agendid on koondatud ühte peatükki, kuna kokku on neid võrreldes *pidama* agentidega oluliselt vähem.

Indefiniitne agent

Ilukirjandustekstides moodustasid suurima rühma *pidama*-verbiga indefiniitsed agendid. Indefiniitsete agentide hulgas oli võimalik eristada liigisõnalisi agente, mida kokku oli 41 (a) ja nn üldistatud osalisi, mille näiteid oli 30 (b).

- (a) ILU1980\stkt0127 Laps **peab** lilleõiekest **nuusutama** , taimest ja putukast rõõmu tundma .
- (b) ILU1990\ilu0227 << Kes siis sinu pärast **peab muretsema** ?

Indefiniitsete agentidega olid ilukirjandustekstides *pidama*-verbiga rõhuvas enamuses materiaalsed protsessid, mida kokku esines 36-s näites (a). Järgnesid 25 näitega passiivsed seisundiprotsessid (b) ning 10 näitega mentaalsed protsessid (c).

- (a) ILU1990\ilu0252 Keegi **peab** need ju **koristama** , eks ole ?
- (b) ILU1990\ilu0190 Inimene **peab** kas **olema** inimese poolt või selle vastu .
- (c) ILU1990\ilu0204 Toimetaja **peab** täpselt **teadma** , mida meie trükisõnas avaldada , mida mitte .

Ilukirjandustekstide indefiniitsete agentide puhul torkab silma see, et materiaalses protsessides on rõhuvas enamuses liiginimetusega agendid, suuruselt järgmises passiivsete seisundiprotsesside rühmas aga üldistatud osalised.

Individaalne agent

Teiste tekstiliikidega võrreldes moodustas ilukirjandustekstides individaalne agent väga suure rühma. *Pidama*-verbiga esines individuaalseid agente ilukirjandustekstides 63. Suurim osakaal oli individuaalsete agentide puhul asesõnal *ta*, millega näiteid oli

kokku 34 (a); 19 näidet oli erinevate nimeliste agentide kohta (b); 10 näidet oli kas konkreetsele isikule viitavate ametinimetuste või liiginimetuste kohta (c).

- (a) ILU1990\ilu0028 Kas ta **peab** nad üksi **maha matma** ?
- (b) ILU1990\ilu0201 Ja Marie Lise **peab** ka tingimata **kaasas olema** .
- (c) ILU1990\ilu0213 Korruga on Hardol tunne , et see vana naine telefonijuhtmete teises otsas **peab** väga palju **teadma** armastusest .

Ilukirjandustekstides *pidama*-verb esines koos individuaalse agendiga enamasti materiaalses protsessides, kokku 43 näites (a), järgnesid 10 näitega passiivsed seisundiprotsessid (b) ning 8 näitega mentaalsed protsessid (c). 2 näidet oli ka verbaalsete protsesside kohta (d).

- (a) ILU1990\ilu0159 Kirjutanud arvutisse mõned sisutud , alguse ja otsata laused , leidis Sarah , et **peab** töös vaheaja **tegema** .
- (b) ILU1990\ilu0217 Ent kodus , jah , siis **peab** ta minu läheduses **olema** , kodus on aeg seisma jäänud ja mul on lausa füüsiline tarve oma nahal tema puudutust tunda .
- (c) ILU1990\ilu0189 Juurdlesin , palju ta järgneva viieteistkümne aasta jooksul oma viletsatele esihammastele **peab mõtlema** .
- (d) ILU1990\ilu0214 Erikule tundus , et algamas on matusetalitus ja ta **peab** Sanderist **kõnelema** ...

Elutu (metafoorne) agent

Ehkki teadustekstides ja ajakirjandustekstides oli statistiliselt kõige enamesinevaks agendiks elutu agent, siis ilukirjandusteksti puhul on see agendirühm alles kolmandal kohal.

Pidama-verbiga on elutute agentide näiteid ilukirjandustekstide lausete hulgas vaid 30. Suurim rühm moodustus elututest agentidest koos passiivsete seisundiprotsessidega - 16 näidet, mis juba omakorda viitab ka sellele, et enamik agendinäidetest on siinkohal

objektiveeritud agentide kohta (a, b). Teised 13 näidet esinesid materiaalsetes protsessides ja nende hulgas esines ka abstraheritud agentide näiteid (c, d). 1 näide oli mentaalsete protsesside kohta (e)

- (a) ILU1990\ilu0185 Palju ei ole vaja , kõige rohkem kaks , aga löök ise **peab olema** kiire ja terav .
- (b) ILU1990\ilu0213 Linn tuleb uuesti üles ehitada , linn **peab** selle koha peal **seisma** , et oodata neid , kes siia veel tagasi võivad tulla .
- (c) ILU1990\ilu0002 Selle hoiaku **peab** maast-madalast endasse **istutama** ja hoolega kasvatama .
- (d) ILU1990\ilu0241 Kuid korraga ei saada targaks , lollus **peab** kaua **laagerduma** .
- (e) ILU1990\ilu0062 Kas muinasjutt või legend Ristilöödust **peab** mulle igavesti **meelde tuletama** varsti juba kaks tuhat aastat tagasi elanud inimeste hingepimedust ?

Kollektiivne agent

Kõige väiksema agentiderühma moodustasid ilukirjandustekstide puhul kollektiivsed agendid, mida *pidama*-verbiga oli kokku vaid 7, sh 5 näidet kollektiivsubstantiivide kohta (a), 2 näidet mitmuslike asesõnadega (b). Eranditult kõik kollektiivse agendiga *pidama* näited esinesid vaid materiaalsetes protsessides.

- (a) ILU1990\ilu0245 Sellega **peab tegelema** ametiühing , hinde-vaidekomisjon .
- (b) ILU1990\ilu0038 << Tule välja , kuivatame ennast päikese käes ära , varsti **peab** koju sööma **minema** ! >>

Tulema-verb agendid

Nagu peatüki alguses esinevast tabelist oli näha, esines *tulema*-verbiga agendinäiteid kõige rohkem just ilukirjandustekstides. Suurima rühma moodustasid *tulema*-verbiga individuaalsed agendid, mida kokku oli 31, sh vaid 3 näidet oli nimeliste individuaalsete

agentide kohta (a), ülejäänud olid asesõnalised (b). Individuaalsete agentide näited esinesid tulema-verbiga ilukirjandustekstides eranditult materiaalses protsessides.

- (a) ILU1980\stkt0065 Helga oli mitmel korral kinnitanud : kui Aamispuu autoloks korras , **tuleb Jaanusel** teistmoodi elama **hakata** .
- (b) ILU1980\stkt0111 Lõpuks - kes teab , kui ta positsioon tähtsustub , pole võimatu , et tal **tuleb** ka siis keldrisse hoopis sagedamini **ronida** küll välismaalaste , küll muidu külalistega .

Suuruselt järgmise rühma moodustasid *tulema*-verbiga kollektiivsete agentide näited, mida kokku oli 12 ning mille hulgas vaid üks näide oli verbaalsete (a) ja kõik ülejäänud materiaalses protsesside kohta (b). 7-l juhul oli agentsõnaks asesõna meie (c), 3 juhul asesõna *nemad* (d); korra kollektiivsubstantiiv (e) ja korra morfoloogiline mitmus (f).

- (a) ILU1980\stkt0027 Nüüd siis peaks Aivar Muldmets tema ette ilmuma ja neil **tuleb** see ebaseeldiv jutt ära **rääkida** .
- (b) ILU1980\stkt0082 Lähme siit trepist alla , meil **tuleb** ju veel **peitu** ka **pugeda** . "
- (c) ILU1990\ilu0052 Ema arvas , et meil **tuleb** mitu tundi **oodata** , ja et ta aeg raisku ei läheks , otsustas poes ära käia .
- (d) ILU1990\ilu0016 Neil **tuleb** kõik ruumid puhtaks **pühkida** ja **pesta** ning seejärel valvesse asuda .
- (e) ILU1990\ilu0514 Kulakud **tuleb** halastamatult **likvideerida** , anti käsk polkovnik Aleksei poolt .
- (f) ILU1980\stkt0125 Jälle **tuleb** valvureil appi **minna** , kuni mees seisab viimisvalmilt särgiväel ja aluspükstes .

Väikesearvulise agentiderühma moodustasid ilukirjandustekstides *tulema*-verbiga veel indefiniitsed agendid, millega näiteid esines 6, sh 5-l juhul oli indefiniitne agent materiaalses protsessis (a) ning korra passiivses seisundiprotsessis (b).

- (a) ILU1980\stkt0100 " Proua Mannkega **tuleb** teil tingimata **kohtuda** .

(b) ILU1980\stkt0050 Aga endale **tuleb** kindlaks **jääda** .

Erinevate tekstiliikide allkorpuste analüüsist järeldub, et deontilise agendi kasutuses on nii ühis- kui ka erijooni. Kõikides allkorpustes on valitsev järgmine tendents: *pidama*-verbiga väljendatud deontilisus esineb enamasti koos agendiga, *tulema*-verbiga aga deontiline agent enamasti puudub. Sellest tulenevalt saab ka järeldusi teha eri tekstiliikide agentide kohta eraldi *pidama*- ja eraldi *tulema*-verbiga.

Teadustekstide *pidama*-verb annab suurima hulga näiteid elutu agendiga, mis kõige enam esinevad materiaalses protsessides ning on sealjuures enamasti objekteeritud, st tegijaks on asi või nähtus, mille taga on aga kaudseks tegijaks inimene. Veidi vähem oli elutu agendiga näiteid passiivsete seisundiprotsesside kohta, mentaalsete protsessidega vaid mõned ning puudusid üldse verbaalsete protsesside kohta. Statistiliselt teise rühma moodustasid indefiniitsed agendid, millega olid samuti ülekaalus materiaalsed protsessid, vähem oli näiteid passiivsete seisundiprotsesside ja mentaalsete protsesside kohta, verbaalsetes protsessides indefiniitsete agente ei esinenud teadustekstides. Kollektiivsete agentide näiteid ei olnud palju, nende hulgas kõige rohkem esines kollektiivne agent kollektiivsubstantiivina. Nagu ka teiste agendiliikide puhul, olid ka kollektiivse agendi puhul enamesindatud materiaalsed protsessid. Individuaalseid agente esines teadustekstides vaid üks ja passiivses seisundiprotsessis.

Ajakirjandustekstide *pidama*-verb andis sarnaselt teadustekstidele kõige enam näiteid elutu agendiga ja need agendid esinesid kõige enam materiaalses ja passiivsetes seisundiprotsessides, ühtegi näidet ei olnud verbaalsete ega mentaalsete protsesside kohta. Ka ajakirjandustekstide elutu agent esines kõige enam objekteeritult nagu ka teadustekstide *pidama*-verbiga. Märkimisväärne rühm elutuid agente esines ajakirjandustekstides teonimedena, mis näitab, et autoriteedi meelest peaksid toimuma asjad iseenesest, kes nende tegude taga realselt olema peaks, ei mainita. Võrdse hulga näiteid andis ajakirjandustekstides *pidama*-verb indefiniitsete ja kollektiivsete agentide kohta, samas näiteks teadustekstides oli indefiniitsete agente kaks korda rohkem. Kollektiivseks agendiks oli kõige enam kollektiivsubstantiiv ning kõige rohkem olid esindatud materiaalsed protsessid. Kollektiivse agendi kohta vajab

eraldi äramärkimist see, et morfoloogilise mitmusega näited esinesid eranditult passiivsetes seisundiprotsessides. Indefiniitsetest agentidest oli kõige enam näiteid liiginimetusega agentide kohta, üldistatud osaliste näiteid oli vähem. Ka indefiniitse agendiga olid ülekaalus materiaalsed protsessid. Ajakirjandustekstide individuaalsed agendid olid enamasti esitatud nimeliselt ning esinesid kõige enam materiaalsetes protsessides.

Ilukirjandustekstide *pidama*-verbi agendikasutus erineb oluliselt teiste tekstiliikide agendikasutusest. Ilukirjandustekst eelistab *pidama*-verbiga kõige enam indefiniitset agenti ja seejärel individuaalset agenti, järgnevad elutu ja kollektiivne agent. Indefiniitsete agentidega olid ilukirjandustekstides *pidama*-verbiga rõhuvas enamuses materiaalsed protsessid. Tähelepanuväärne on aga see, et materiaalsetes protsessides on rõhuvas enamuses liiginimetusega agendid, suuruselt järgmises passiivsete seisundiprotsesside rühmas aga üldistatud osalised. Teiste tekstiliikidega võrreldes moodustas ilukirjandustekstides individuaalne agent *pidama*-verbiga väga suure rühma. Suurim osakaal oli individuaalsete agentide puhul asesõnal *ta*. Sarnaselt teiste tekstiliikidega, esines ka ilukirjandustekstide individuaalne agent enamasti materiaalsetes protsessides. Ilukirjandustekstides statistiliselt kolmandal kohal olev elutu agent moodustus suurima rühma koos passiivsete seisundiprotsessidega, mis omakorda viitab sellele, et enamik agendinäidetest oli elutute agentide puhul objektiveeritud. Kõige väiksema agentiderühma moodustasid ilukirjandustekstide puhul kollektiivsed agendid, mis eranditult kõik esinesid vaid materiaalsetes protsessides

Tulema-verbi agendid erinevalt *pidama*-verbist ei andnud ühtegi elutu agendi näidet. See on jälle *tulema*-verbi eripära eesti keeles, ta ei saagi modaalsena seostuda muu kui inimesega. Teadustekstides andis *tulema* vaid 9 näidet, mille hulgas oli 5 kollektiivse, 3 indefiniitse ja 1 individuaalse agendi näide. Eelistatuim protsessiliik oli ka *tulema*-verbil teadustekstides materiaalne. Ajakirjandustekstides oli *tulema*-verb esindatud 3 korda sagedamini, sh suurima rühma moodustasid 20 näitega kollektiivsed agendid. Kollektiivsete agentide hulgas saab eristada suurima rühmana *meie*-agendiga näiteid. ajakirjandustekstide *tulema*-verbi kollektiivsed agendid esinesid eranditult materiaalsetes protsessides, teiste protsesside kohta näiteid ei esinenud. Lisaks kollektiivsele agendile andis *tulema* ajakirjandustekstides agendinäiteid veel indefiniitse

ja individuaalse agendiga. Individuaalse agendiga oli *tulema*-verbil ajakirjandustekstides näiteid vaid 4, võrdselt 2 näitega olid esindatud materiaalsed ja verbaalsed protsessid. Kõige rohkem esines *tulema*-verbiga agendinäiteid ilukirjandustekstides. Suurima rühma moodustasid seal *tulema*-verbiga individuaalsed agendid ja esinesid ilukirjandustekstides eranditult materiaalsetes protsessides. Suuruselt järgmise rühma moodustasid *tulema*-verbiga kollektiivsete agentide näited, mille hulgas vaid üks näide oli verbaalsete ja kõik ülejäänud materiaalsete protsesside kohta. Väikesearvulise agentiderühma moodustasid ilukirjandustekstides *tulema*-verbiga veel indefiniitsed agendid.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli anda ülevaade deontilise modaalsuse kasutamisest eri tekstiliikides *pidama*- ja *tulema*-verbi näitel.

Direktiivsuse väljendamise analüüs poliitikute arvamuskirjeldustes näitas, et deontilise modaalsuse ülekaal oli silmnähtav ning kõige rohkem kasutati deontilistes konstruktsioonides *pidama*-verbi. Laiendatud ainekuga deontilisuse anüüsis oli samuti *pidama*-verb ülekaalukaim väljendusvahend ning talle järgnes statistiliselt *tulema*.

Deontiliste protsesside vaatlus näitas, et poliitikute arvamuskirjeldustes olid suures ülekaalus materiaalsed protsessid, mentaalsed, verbaalsed ja seisundiprotsessid olid kõne all kordi harvem. Kõige enam viidati materiaalsete ja mentaalsete protsesside deontilisusele *pidama*- ja *tulema*-verbiga. Suurim erinevus nende verbide deontilistes konstruktsioonides seisnes agendikasutuses. *Pidama*-verbiga väljendatud deontilisus on konkreetsem ja seostus enamasti agendiga: selliseid *pidama*-verbi näiteid oli 135, agendita 18. *Tulema*-verbiga väljendatud deontilisus on enamasti impersonaalne: agent oli representeeritud 12 näitelauseas agendita 99 vastu.

Agendianalüüs toob esile tendentsi, et poliitikud kasutavad kõige sagedamini sisult ja/või vormilt mitmuslikke adressaate, sh väga sageli pronoomenit *meie*. Teisel kohal sageduselt on *Eesti* ja neile järgnevad kollektiivsubstantiivid *riik*, *valitsus*, *ministeerium*, *seaduseandja*, *linn* jne. Mitmusevormis kollektiivagendid on nt *õpetajad*, *pojad*, *rahvad*, *vallad*, *inimesed*, *juhid*, *lapsed*, *elanikud*, *maksumaksjad*, *ettevõtjad*, *eakad*, *vutisõbrad* jmt. Tõeliselt erandlik on direktiivse agendi rollis nimepidi nimetatud konkreetne poliitik. Analüüsiainestiku ainus selline näide ei väljendanud kohustust, vaid deontilise modaalsuse pehmemat varianti – lubatust. Agendita deontiliste konstruktsioonide hulgas torkab silma üsna tihe poolfraseoloogiliste, ütlejale endale suunatud metatekstuaalsete kinnisväljendite esinemus.

Erinevate tekstiliikide allkorpuste analüüsist järeldub, et deontilise agendi kasutuses on nii ühis- kui ka erijooni. Kõikides allkorpustes on valitsev järgmine tendents: *pidama*-verbiga väljendatud deontilisus esineb enamasti koos agendiga, *tulema*-verbiga

aga deontiline agent enamasti puudub. Võrreldes deontilise *pidama*- ja *tulema*-verbi omavahelist suhet eri allkorpustes, selgus, et *pidama*-verb on igas allkorpuses tavalisem deontilisuse väljendaja kui *tulema*-verb. Teadustekstide verbivõrdluses ei ole deontilise tähendusega verbide hulga erinevus väga suur, *pidama* esineb u 250 näite võrra enam deontilistes konstruktsioonides kui *tulema*. Ajakirjandustekstid on juba rohkem deontilisuse poolest *pidama*-verbi kesksed, erinevus verbide vahel on pea 1000 võrra *pidama* kasuks. Ilukirjandustekstides on aga deontilise *tulema*-esinemine hoopis harvem, üle kolme korra rohkem oli ilukirjandustekstides deontilisi konstruktsioone *pidama*-verbiga.

Teadustekstide *pidama*-verb annab suurima hulga näiteid elutu agendiga, mis kõige enam esinevad materiaalses protsessides ning on sealjuures enamasti objektiveeritud. Statistiliselt teise rühma moodustasid indefiniitsed agendid, millega olid samuti ülekaalus materiaalsed protsessid. Kollektiivsete agentide näiteid ei olnud palju, nende hulgas kõige rohkem esines kollektiivne agent kollektiivsubstantiivina, sealjuures olid enamesindatud materiaalsed protsessid. Individuaalseid agente esines teadustekstides vaid üks ja passiivses seisundiprotsessis.

Ajakirjandustekstide *pidama*-verb andis sarnaselt teadustekstidele kõige enam näiteid elutu agendiga ja need agendid esinesid kõige enam materiaalses ja passiivsetes seisundiprotsessides. Märkimisväärne rühm elutuid agente esines ajakirjandustekstides teonimedena. Võrdse hulga näiteid andis ajakirjandustekstides *pidama*-verb indefiniitsete ja kollektiivsete agentide kohta, samas näiteks teadustekstides oli indefiniitsete agente kaks korda rohkem. Kollektiivseks agendiks oli kõige enam kollektiivsubstantiiv ning kõige rohkem olid esindatud materiaalsed protsessid. Indefiniitsetest agentidest oli kõige enam näiteid liiginimetusega agentide kohta, üldistatud osaliste näiteid oli vähem, ülekaalus olid materiaalsed protsessid. Ajakirjandustekstide individuaalsed agendid olid enamasti esitatud nimeliselt ning esinesid samuti kõige enam materiaalses protsessides.

Ilukirjandustekst eelistab *pidama*-verbiga kõige enam indefiniitset agenti ja seejärel individuaalset agenti, järgnevad elutu ja kollektiivne agent. Indefiniitsete agentidega olid ilukirjandustekstides *pidama*-verbiga rõhuvas enamuses materiaalsed protsessid. Teiste tekstiliikidega võrreldes moodustas ilukirjandustekstides individuaalne agent

pidama-verbiga väga suure rühma. Suurim osakaal oli individuaalsete agentide puhul asesõnal *ta*. Ilukirjandustekstides statistiliselt kolmandal kohal olev elutu agent moodustus suurima rühma koos passiivsete seisundiprotsessidega. Kõige väiksema agentiderühma moodustasid ilukirjandustekstide puhul kollektiivsed agendid, mis eranditult kõik esinesid vaid materiaalses protsessides.

Tulema-verbi agendid erinevalt *pidama*-verbist ei andnud ühtegi elutu agendi näidet. Teadustekstides andis *tulema* vaid 9 näidet. Eelistatuim protsessiliik oli ka *tulema*-verbil teadustekstides materiaalne. Ajakirjandustekstides oli *tulema*-verb esindatud 3 korda sagedamini, sh suurima rühma moodustasid 20 näitega kollektiivsed agendid. Lisaks kollektiivsele agendile andis *tulema* ajakirjandustekstides agendinäiteid veel indefiniitse ja individuaalse agendiga. Kõige rohkem esines *tulema*-verbiga agendinäiteid ilukirjandustekstides. Suurima rühma moodustasid seal *tulema*-verbiga individuaalsed agendid ja esinesid ilukirjandustekstides eranditult materiaalses protsessides. Suuruselt järgmise rühma moodustasid *tulema*-verbiga kollektiivsete agentide näited, väikesearvulise agentiderühma moodustasid ilukirjandustekstides *tulema*-verbiga veel indefiniitsed agendid.

Olenemata sellest, kas analüüsitakse tervikteksti või korpusnäiteid, esines deontiline agent alati kõige enam materiaalses protsessides. Sellise tulemuse andis nii terviklike poliitikute arvamuskirjelduste analüüs kui ka korpusnäidete analüüs. Poliitikute artiklites oli valitsevaks agendiliigiks kollektiivne agent, korpusnäidete hulgas ajakirjandustekstide allkorpuses aga elutu agent. Ka teadustekstide allkorpuse analüüs näitas elutu agendi domineerimist. Vaid ilukirjandus oli oma agendikasutuselt veidi erinev, eelistades indefiniitseid ja individuaalseid agente.

Kirjandus

- Auwers, Johan van der, Vladimir A. Plungian 1998.** Modality's Semantic Map. – Linguistic Typology 1998, nr 2
- Chilton, Paul 2004.** Analysing political discourse. New York: Routledge, lk 1–66
- Dijk, Teun A. van 1996.** Options and Ideologies in Editorials. – Paper for the 4th International Symposium of Critical Discourse Analysis. Language, Social Life and Critical Thought, Athens, 14-16 December 1995. <http://www.discourse-in-society.org/editoria.htm>.
- EKG = Ereht, M., R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare 1993.** Eesti keel grammatika II. Süntaks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 182–190.
- EKSS IV, 2 =** Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, IV köide, 2. vihik. 1995. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKSS VI, 2 =** Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, VI köide, 2. vihik. 2002. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Ereht, Mati, H. Metslang 2004.** Grammar and pragmatics: changes in the paradigm of estonian imperative. Linguistica Uralica nr 3, lk 161–178.
- Ereht, Mati 2001.** Some notes on the grammaticalization of the verb 'pidama' in Estonian. – Estonian: Typological studies V. Toim. Mati Ereht. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18, lk 7–25.
- Fairclough, Norman 2003.** Analysing discourse. Textual analysis for social research. London and New York: Routledge, lk 164–190.
- Fowler, Roger 1991.** Language in the news. Discourse and Ideology in the Press. London and New York: Routledge, lk 70–80; 85–87.

- Fowler, Roger 1996.** On critical linguistics. – Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis. Toim. C. R. Caldas-Coulthard, M. Coulthard. London, New York: Routledge, lk 3-14.
- Haan, Ferdinand de 2006.** Typological approaches to modality“ – The Expression of Modality , toim. William Frawley. Mouton de Gruyter. Berlin, New York, lk 27-69
- Halliday, M. A. K. 1994.** An Introduction to functional grammar. Second edition. London: Arnold, lk 88–92.
- Kaalep, Heiki-Jaan; Muischnek, Kadri 2002.** Eesti keele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda.
- Kangasniemi, Heikki 1992.** Modal Expressions in Finnish. Studia Fennica. Linguistica 2 Helsinki: SKS
- Kasik, Reet 2006.** Nominaliseeritud protsessi agent meediauudistes. Emakeele Seltsi Aastaraamat. Toim. Mati Ereht. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: 2006, lk 21-37.
- Kasik, Reet 2004.** Interpersonaalse tähenduse konstrueerimine. Ühe intervjuu analüüs. Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. Toim R. Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 33-50.
- Kasik Reet 2002-** Lingvistiline tekstianalüüs. Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4, lk 74-88.
- Kukk, Inga 2001.** Tekstianalüüsist teispool lahte. Keel ja Kirjandus nr 5, lk 349–35
- Kukk, Inga 2000.** Poliitilise teksti tunnused ja analüüsivõimalused. – Eesti keele allkeeled. Toim. Tiit Hennoste. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16, lk 128–137.
- Leeuwen, T. van. 1996.** The representation of social actors. – Text and Practices. Eds. C. R. Caldas-Coulthard, M Coulthard. London: Routledge, lk 32–70.
- Mandra, Katrin 2005.** Deontiline modaalsus poliitikute arvamuskirjanduses. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Metslang, Helle 2004.** Imperative and related matters in everyday estonian. Linguistica Uralica nr 4, lk 243–255.

- Muischnek, Kadri 2006.** Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 17. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Palmer, Frank 2001.** *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge Textbooks in Linguistics, lk 1-10, 70-85.
- Pajusalu, Renate, K. Pajusalu 2004.** The conditional in everyday estonian: its form and functions. *Linguistica Uralica* nr 4, lk 257–269.
- Penjam, Pille 2006.** *Tulema*-verbi grammatilised funktsioonid eesti kirjakeeles. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 33-41.
- Penjam, Pille 2005.** *Tulema*-verbi leksikaalsest ja grammatilisest kasutusest ning modaalse funktsiooni kujunemisest eesti kirjakeeles 17.-20. sajandil. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Sarapuu, Kathy 2006.** Suhtlustasandi tähendused ajalehtede juhtkirjades. Kriitiline tekstianalüüs. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Tragel, Iiona 2003.** Eesti keele tuumverbid. *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tragel, Iiona 2001.** Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast– *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 99
- Traugott, Elisabeth 2006** „Historical aspects of modality“ *The Expression of Modality*, toim. William Frawley. Mouton de Gruyter. Berlin, New York lk 107-139
- Uuspõld, Ellen 1989.** Modaalsusest ja modaalsest predikaadist eesti keeles. – *Keel ja Kirjandus* nr 8, lk 468–477.
- Winter, Simon 1998.** *Expectations and Linguistic Meaning*. Lund, lk 94-99
<http://www.lucls.lu.se/People/Simon.Winter/Thesis/download.html>

Materjali allikad

- Adams, Jüri 2005.** Eesti poliitika riigikohtus – Postimees 1. märts.
- Allik, Jaak 2005.** E-valimised kui kahe peaga vasikas – Postimees 10. mai.
- Arjakas, Küлло 2005.** Piirilepe tuleb sõlmida – Postimees 17. veebruar.
- Arjakas, Küлло 2005.** Riigi suurus pidupäevade taustal – Eesti Päevaleht 22. veebruar.

Arjakas, Küлло 2005. Loll saab kirikuski peksta – Postimees 3. veebruar.

Astok, Hannes 2005. Innovaatilised käpikud – Eesti Päevaleht 16. mai.

Ilves, Toomas-Hendrik 2005. Moskvasse – jah, lepingud – ei .– Eesti Päevaleht 14. jaanuar.

Jõerüüt, Jaak 2005. Kuidas kaitsta Eestit? – Eesti Päevaleht 21. aprill.

Jõks Allar 2005. Rahvahääletust ei ole vaja karta – Postimees 28.aprill.

Jõks, Allar 2005. Kellel on õigus tervise kaitsele? – Postimees 20. jaanuar.

Kallas, Siim 2005. Euroopa majanduspoliitika valikuid saadab hirm – Postimees

Kiisler, Siim; K Michal 2005. Kas Ojulandi tagandamine on piisavalt põhjendatud? Postimees 14. veebruar.

Kreitzberg, Peeter 2005. Haridusreform korrastab koolivõrku eutanaasiaga – Postimees 21. veebruar.

Kreitzberg, Peeter 2005. Kes saab kuningriigi ja pool printsessi? – Postimees 3. märts.

Laar, Mart 2005. Moskva pisaraid ei usu – Eesti Päevaleht 7. mai.

Laar, Mart 2005. Eesti uued sihid – Postimees 19.aprill.

Laanjärv, Olev 2005. Võõrtöäjõud päästaks majanduse – Postimees 23. veebruar.

Lang, Rein 2005. Eksitavad promillid – Postimees 19. mai.

Lang, Rein 2005. Debatt või mudamaadlus – Eesti Päevaleht 14. veebruar.

Lotman, Mihhail 2005. Gerontokraatiline nostalgia Eestis - Eesti Päevaleht 1. aprill.

Lotman, Mihhail 2005. Putini gambiit – Eesti Päevaleht 20. jaanuar.

Lukas, Tõnis 2005. Lõvi valmistub hüppeks - Postimees 9. mai.

Maimets, Toomas 2005. Miks mulle ei meeldi koolikatsed? – Eesti Päevaleht 22. veebruar.

Nestor, Heiki 2005. Patsient rohkem maksta ei suuda – Postimees 2. mai.

Niilo, Tiit 2005. Segadused põllumajandusministeeriumis – Postimees 18. aprill.

Olesk, Peeter 2005. Iseseisvus, kaardimäng ja füüsika - Eesti Päevaleht 18. märts.

Olesk, Peeter 2005. Lahkuva valitsuse komistuskivid – Postimees 12. aprill.

Oviir, Siiri 2005. Eesti tervishoiu Gordioni sõlmed – Eesti Päevaleht 23.märts.

Padar, Ivvari 2005. Kas valitsus vastutab ähvardavate suhkrutrahvide eest? – Postimees 20. jaanuar.

Paet, Urmas 2005. Piiridega piiritus – Postimees 10.mai.

Eesti kirjakeelekorpuse kasutajaliides <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>

Deontic modality in various texts

Summary

The present paper studies deontic modality in various texts from the viewpoint of the critical text analysis. Modality as grammatical category has not been studied very thoroughly. Present paper is focused on deontic modality because of its common types are the 'directives', 'where someone tries to get others to do things'.

The paper consists three main chapters. The first chapter is theoretical and gives a general overview of functions and levels of the text's meaning based on theories of M. A. K. Halliday and N. Fairclough..

The second chapter is about text analysis focused on representative articles written by politicians. It takes into observation modality. There are to different data which are analyzed in this chapter. First one has been reconnoited from daily newspapers Postimees and Eesti Päevaleht during the year 2002 until 2003 and the basic one has been risen from the same newspapers during January until May 2005.

First data gives the ground why deontic modality is worth of studying. The data shows expressively that deontic modality has frequent occurrence compared with dynamic or epistemic modality. The second data observes different possibilities of expressing deontic modality. Mostly it is expressed by modal verbs such as '*pidama*', '*tulema*', '*võima*', '*saama*', and '*tohtima*'. Fewer examples are found with other deontic constructions but they are taken into observation as well. Third important part was to find out how politicians express deontic agent if they express it at all. Last part of chapter two takes into discussion in witch processes deontic agent appears mostly. There are four different processes between actions are divided despite of having deontic agent or not. These processes are material, mental, verbal and stately passive processes. It comes out that politicians represent mostly material processes.

The third and the biggest chapter take into observation deontic modality in various texts. The sentences under analysis were gathered from Corpus of Written Estonian. There were three types of texts taken into observation: scientific ones, texts from written press and fiction ones. There are only two modal verbs taken into analysis in this

chapter: *pidama* and *tulema*. Those verbs are the main ones in Estonian to express deontic modality. First part of this chapter analyses expressing deontic processes in various texts and it shows that corpus examples are mostly in material processes as well as sentences were in politicians' representative articles. Second focus lies in agents. There are four groups of agents analyzed in present paper: individual agents, collective agents, indefinite agents and inanimate agents. If there is no agent, it is called impersonal agent. It comes out that scientific texts and texts from press prefer inanimate agents. Fictional texts prefer individual agents.

Lisa 1. Deontilised agendid allkorpustes

TEADUS	pidama	tulema	KOKKU
Individuaalne	1	1	2
Indefiniitne	47	3	50
Kollektiivne	22	5	27
Elutu	108	-	108
Agendita	22	191	213
KOKKU	200	200	400

AJAKIRJANDUS	pidama	tulema	KOKKU
Individuaalne	8	4	12
Indefiniitne	47	6	53
Kollektiivne	47	20	67
Elutu	81	-	81
Agendita	17	170	187
KOKKU	200	200	400

ILUKIRJANDUS	pidama	tulema	KOKKU
Individuaalne	63	31	94
Indefiniitne	71	6	77
Kollektiivne	7	12	19
Elutu	30	-	30
Agendita	29	151	180
KOKKU	200	200	400

Lisa 2. Protsessiliigid allkorpustes

TEADUS- TEKSTID		<i>pidama-verb</i>	<i>tulema-verb</i>	KOKKU
Materiaalne protsess	agendiga	106	7	113
	agendita	14	174	188
Mentaalne protsess	agendiga	7	2	9
	agendita	4	5	9
Verbaalne protsess	agendiga	1	-	1
	agendita	2	10	12
Passiivne seisundi- protsess	agendiga	64	-	64
	agendita	2	2	4
KOKKU		200	200	400

AJAKIRJANDUS- TEKSTID		<i>pidama-verb</i>	<i>tulema-verb</i>	KOKKU
Materiaalne protsess	agendiga	129	26	155
	agendita	7	148	155
Mentaalne protsess	agendiga	5	1	6
	agendita	4	11	15
Verbaalne protsess	agendiga	2	3	5
	agendita	4	10	14
Passiivne seisundi- protsess	agendiga	47	-	47
	agendita	2	1	3
KOKKU		200	200	400

ILUKIRJANDUS- TEKSTID		<i>pidama-verb</i>	<i>tulema-verb</i>	KOKKU
Materiaalne protsess	agendiga	100	47	147
	agendita	15	128	143
Mentaalne protsess	agendiga	19		19
	agendita	2	12	14
Verbaalne protsess	agendiga	2	1	3
	agendita	6	6	12
Passiivne seisundi- protsess	agendiga	50	1	51
	agendita	6	5	11
KOKKU		200	200	400